

'אמר שמואל: הלכתא':

לבחינת דרך פסיקת ההלכה של שמואל בתלמודים

ברק שלמה כהן*

א

הבא לדון בדרך קליטתה של המשנה בבבל התלמודית מיד עולות לפניו שאלות שרבים עסקו בהן: מה היה יחסו של האמורא הידוע שמואל למשנה, וכיצד יישם את מסורת ההלכה התנאית הארץ-ישראלית בבבל? באיזו מידה מייצג שמואל גישה 'בבלי' ייחודית בניגוד למסורת ארץ-ישראל? שאלות אלה ואחרות עולות נוכח היותו אחת הדמויות הבבליות הבולטות בדור הראשון לאמוראים.¹ שמואל היה מוטמע בתרבות הפרסית² והביא לטרנספורמציה של ההלכה התנאית בבבל.³

* המחלקה לתלמוד, אוניברסיטת בר-אילן.

¹ על מקום פעילותו בנהרדעא ומועד פטירתו בשנת 254 לספה"נ ראה סדר תנאים ואמוראים, מהדורת ק' כהנא, פרנקפורט תרצ"ה, עמ' 4; רב שרירא גאון, איגרת רב שרירא גאון, מהדורת ב"מ לוין, חיפה תרפ"א, עמ' 82. ספק אם שמואל שהה בארץ-ישראל. ראה B. S. Cohen, 'In Quest of Babylonian Tannaitic Traditions: The Case of *Tanna D'bei Shmuel*', *AJS Review*, 33 (2009), pp. 197-198 n. 148.

² ראה לאחרונה: Y. Elman, 'Middle Persian Culture and Babylonian Sages: Accommodation and Resistance in the Shaping of Rabbinic Legal Tradition', in *The Cambridge Companion to the Talmud and Rabbinic Literature* (eds. C.E. Fonrobert and M.S. Jaffee), Cambridge 2007, pp. 184, 192; idem, 'Jewish Acculturation to Persian Norms at the End of the Parthian Period', in *The Parthian Empire and Its Religions: Studies in the Dynamics of Religious Diversity* (ed. P. Wick and M. Zehnder), Mörlenbach 2012, pp. 151-161. אלמן המחיש את התופעה הן בדבר השקפת עולמו הן במסורות ההלכה המיוחסות לו.

³ מפאת קוצר היריעה נציין רק כמה מן המחקרים הבולטים בנושא זה: D. Hoffmann, *Mar Samuel: Rector der Jüdischen Akademie zu Nehardea in Babylonien: Lebensbild eines Talmudisch*, I, Leipzig 1873; S. Fessler, *Mar Samuel: der bedeutendste Amora: Rektor der Juedischen Akademie zu Nehardia in Babylonien*, Halle 1879; א' קראכמל, 'תולדות שמואל ירחינאי', החלוץ, א (תרי"ב) [מהדורת צילום: ירושלים, תשל"ב], עמ' 66-89; צ"ה גרץ, דברי ימי ישראל, כרך ב, וורשא תרנ"ג (מהדורת צילום: ירושלים תשל"ב), עמ' 357-361; W. Bacher, *Die Agada der Babylonischen Amoräer*, Hildesheim 1967, pp. 357-361.

בדיון שלהלן תיבחן דרך יישומה של ההלכה התנאית על ידי שמואל באמצעות ניתוח אחד מקובצי פסקי ההלכה הגדולים בבבלי, המוסבים על מקורות תנאיים: "אמר שמואל: 'הלכה...'/ 'הלכתא...' (יותר ממאה ושלשים). שאלות בדבר טיבה ואופייה של דרך הפסיקה של שמואל בקובץ פסקים זה טרם נדונו בהרחבה במחקר. במחקרים שנכתבו עד כה יש כמה אמירות כלליות בעניין זה, וביניהן הטענה הרווחת שבפסקיו היה שמואל מונע משיקולים פורמליים הכרוכים בכללי פסיקה במחלוקות תנאים או מנטייה להכריע כדעה המחמירה. במישור ההיסטוריוגרפי שימש מאפיין זה ביטוי עיקרי להבדל בשיטת הלימוד בין שמואל לבין רב, ובעקבות זאת גם לדרך הייחודית שבה עוצבה ההלכה התנאית בבבל בראשית התקופה האמוראית. במחקר זה נבחן את חומר הראיות שהוצג כתשתית לטיעון זה ואת מידת תוקפו לאורך הקובץ כולו. באמצעות ניתוח המאפיינים המתודולוגיים בדרך פסיקת ההלכה של שמואל ניתן להציע הסבר שיטתי ומקיף לפסקיו ומחלוקותיו בתלמודים, בייחוד נוכח ניסוחם האפודיקטי.⁴ למחקר זה תיתכן השלכה עקיפה גם על שאלת המהימנות של מימרות האמוראים בבבלי, נושא שיידון להלן. ושמה מכאן תרומה נוספת של חקר דרכי הלימוד לפרשנות המדעית של סוגיות הבבלי.

ב

pp. 33-40; א"ה ווייס, דור דור ודורשיו, כרך ג, ירושלים-תל אביב תשכ"ד, עמ' 146-156; י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, כרך א, ירושלים תש"ס³, עמ' 212-234; P. R. Weis, 'The Controversies of Rab and Samuel and the Tosefta', *Journal of Semitic Studies* 3 (1958), pp. 288-297; ד' גורדיס, על פרשנות רב ושמואל למשנה וברייתא: חלק ראשון: נימוקי הלכה ואוקימתות, עבודת דוקטור, בית המדרש לרבנים, ניו-יורק תש"מ; ש' שילה, דינא דמלכותא דינא, ירושלים תשל"ה, עמ' 43-4; B. M. Bokser, *Samuel's Commentary on the Mishna: It's Nature, Forms, and Content*, Leiden, 1975; idem, *Post Mishnaic Judaism in Transition (Samuel on Berakhot and the Beginnings of Gemara)*, California 1980; א"ב הלבני, כללי פסק ההלכה בתלמוד, לוד תשנ"ט, עמ' 84-98, 107; א' גולדברג, 'שימושו של רבא ב"תוספתא" וב"תנא דבי שמואל" לפירוש המשנה, תרביץ מ (תשל"א), עמ' 144-157; R. Kalmin, 'Changing Amoraic Attitudes Toward the Authority and Statements of Rav and Shmuel: A Study of the Talmud as A Historical Source', *HUCA* 63 (1992), pp. 83-106; י' קלמן, האוקימתא האמוראית "הכא במאי עסקינן", המתייחסת למקורות התנאיים – טיבה, אופייה וצורתה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ב, עמ' 41-89; כהן, 'תנא דבי שמואל' (לעיל, הערה 1), עמ' 271-303. ספרות נוספת בעניין זה תידון להלן בפנים.

⁴ להגדרת המונח 'אפודיקטי' בהקשר התלמודי ראה Halivni, "Whoever Studies Laws..." *The Apodictic and the Argumentational in the Talmud*, *Proceedings of the Rabbinical Assembly* 41 (1979), p. 302, n. 3; R. Kalmin, 'The Post-Rav Ashi Amoraim: Transition or Continuity? A Study of the Role of the Final Generations of Amoraim in the Redaction of the Talmud', *AJS Review* 11 (1986), p. 169; הלבני, מקורות ומסורות: מסכת בבא בתרא, ירושלים תשס"ח, עמ' 95-103.

כאמור, כמאה ושלושים פסקי הלכה מיוחסים לשמואל בשני התלמודים (כולל כתבי יד).⁵ פסיקה זו מנוסחת בסגנון אפודיקטי, ללא נימוק ('אמר שמואל: הלכה' כX'/אין הלכה כX'/הלכה כמי שאומר'),⁷ והיא מוצגת לאחר מחלוקת תנאים שבה מכריע שמואל כאחת הדעות. רוב הקובץ ממוקד בתחומי הלכה קונקרטיים בדיני איסור והיתר (תפילה, שבתות ומועדים, גיטין וקידושין, ריבית, ירושות וצוואות, עבודה זרה, נידה), ומיעוטו בדיני ממונות.⁸ רבים מפסקים אלה בשני התלמודים מביא רב יהודה באמצעות הנוסחה 'אמר רב יהודה אמר שמואל' (יותר משישים פסקים), והם נידונים בעיקר בקרב אמוראי פומבדיתא בדור השלישי והרביעי.⁹ מקבץ פסקים זה הוא מהגדולים בבבלי מסוגו, ובמחקר רווחת הטענה שמקורו בשיקולי פסיקה פורמליים הכרוכים בכללי פסק הלכה או בנטייה לנקוט עמדת מיעוט כשהיא המחמירה.¹⁰

⁵ לרשימה המלאה המפרטת את כל הפסקים האלה, ראה להלן, נספח א.

⁶ לשימושים השונים של הצורות 'הלכה' (בעברית) ו'הלכתא' (בארמית) בתלמודים ראה W. Bacher, *Die Exegetische Terminologie der Jüdischen Traditionsliteratur*, vol. 2, Leipzig 1899, pp. 53-56. על האמור שם יש להוסיף שהצורה הארמית 'הלכתא' בפסקי ההלכה האמוראיים מוסבת בדרך כלל על מחלוקות אמוראים. ראה א' כהן, 'על מטבע הלשון "לא שמיע לי כלומר לא סבירא לי" בתלמוד הבבלי', תרביץ נג (תשמ"ד), עמ' 469, הערה 9; B. S. Cohen, *The Legal Methodology of Late Neoharadon Sages in Sasanian Babylonia*, Leiden 2011, pp. 67-74; *ibid*, 'Was There Really A Rava II? (A Re-Examination of the Talmudic Evidence)', *JQR* 103 (2013), pp. 276-289.

⁷ הדברים נכונים אף לפסקי ההלכה האמוראיים מסוג 'הלכה'/'הלכתא'... בבבלי בכלל. ראה בעיקר D. Kraemer, *Stylistic Characteristics of Amoraic Literature*, Ph.D. dissertation, The Jewish Theological Seminary of America 1984), pp. 50-51, ובספרות הנוכחת לעיל, הערה 6. אבל פסקי ההלכה האנונימיים מסוג 'הלכה'/'הלכתא'... (להלן, הערה 125) נמצאים לעתים קרובות מנומקים. לדוגמאות ראה ב"מ לוין, רבנן סבוראי ותלמודם, ירושלים תרצ"ז, עמ' 48-49, 50; י"ש שפיגל, 'לשונות פירוש והוספות מאוחרות בתלמוד הבבלי', תעודה ג (תשמ"ג), עמ' 93.

⁸ אף שלושה מפסקיו של שמואל בסדר נזיקין (מתוך שלושה עשר) הם בדיני איסור והיתר: בבא מציעא יב ע"א (מתנות עניים); שם עה ע"א (ריבית); שם פב ע"ב (ריבית). יצוין שאף קובץ הברייתות הנשנות על שם שמואל בתלמודים – 'תנא דבי שמואל'/'תני שמואל'/'מתניתא דשמואל' – ממוקד בתחום הלכה זה (כהן, 'תנא דבי שמואל' [לעיל, הערה 1], עמ' 296 הערה 139). ואפשר שיש לכך קשר עם תרומתו ההלכתית של אביו, אבוה דשמואל, המבטא את ההלכה התנאית הארץ-ישראלית בתחום זה דווקא (B.S. Cohen, 'In Quest of Babylonian Tannaitic Traditions', *JJS* 65 [2015] (II: The Case of Avuha De-Shmuel).

⁹ לדוגמאות ראה להלן, הערה 50, ולהלן בפנים, ליד הערה 108. לפירוט מלא של כל המקרים האלה ראה להלן, נספח א. בוקסר, שמואל (לעיל, הערה 3), עמ' 237-238; הנ"ל, יהדות בתר-משנאית (לעיל, הערה 3), עמ' 427, הראה מכאן כיצד היו פסקים אלה את השכבה האמוראית הקדומה של הסוגיות. יצוין שקדם לו א' ווייס, התהוות התלמוד בשלמותו, ניו-יורק תש"ג, עמ' 1-44.

¹⁰ רובם המכריע של כללי הפסיקה במחלוקות תנאים מיוחס בתלמודים לר' יוחנן (ראה בעיקר א"א אורבך, 'מסורת והלכה', תרביץ נ (תשמ"א), עמ' 67-94; הנ"ל, ההלכה – מקורותיה והתפתחותה, גבעתיים תשמ"ד, עמ' 202-203; י' ברנדס, 'מהפכת הפסיקה של ר' יוחנן: כללי הפסיקה', בדרכי שלום: עיונים בהגות יהודית מוגשים לשלום רוזנברג [עורך: ב' איש-שלום], ירושלים תשס"ז, עמ' 515-535). עם זאת לא ברור באיזו מידה משקפים הכללים תהליכים שראשיתם כבר לפני ימי ר' יוחנן. ואף במקרים שבהם ניתן להבחין בניצנים ראשונים של מגמה להכריע כתנא מסוים בתקופת המשנה, אין היא מתבטאת בהכרח בפסקיהם של אמוראי שני הדורות הראשונים בבבלי. ראה, למשל,

ואולם נראה שיש לערער על טיעון זה. חומר הראיות שהוצג כתשתית לטיעון זה אינו מבוסס אלא על מקרים מעטים שמהם הוסק על הכלל או על הנחות יסוד מוקדמות שאינן עולות בהכרח מן המקורות. נפתח בבחינתן של הראיות המהוות תשתית לביסוסן של הצעות אלה.

הראשון שניתח את פסקיו של שמואל בתלמודים מסוג 'הלכה...'/ 'הלכתא...' היה רד"צ הופמן. לדעתו, שמואל התאפיין ב'חשש יסודי' לדעת המיעוט המחמירה במשנה, ולעתים קרובות הוא נטה להכריע כמותה.¹¹ הופמן ראה בכך ביטוי מעשי לדרך שבה 'עיצב' שמואל את ההלכה התנאית במשנה בראשית תקופת האמוראים.¹²

אף י"נ אפשטיין וח' אלבק נקטו עמדה דומה בלי להזכיר את הופמן. לדעתם, מגמה זו היא היא הביטוי העיקרי להבדל בשיטת הלימוד בין שמואל ובין רב, שמפאת מעמדו של האחרון כ'תנא ופליג' לא חש כבול לשיקול פסיקה מעין זה.¹³ האסמכתה היחידה שעליה נשען טיעון זה היא המקור שלהלן – בבלי, מגילה יח ע"ב:

משנה: ¹⁴ הקורא את המגילה למפריע – לא יצא. קראה על פה, קראה תרגום, בכל לשון – לא יצא... קראה סירוגין ומתנמנם – יצא.

גמ': תנו רבנן: קראה סירוגין – יצא. סירוסין – לא יצא. ר' מונא אומר משום ר' יהודה: אף בסירוגין, אם שהה כדי לגמור את כולה – חוזר לראש.¹⁵ [א"ר יוסף: הלכה כר' מונא שאמר משום ר' יהודה]¹⁶... אמר ר' אבא אמר ר' ירמיה בר אבא אמר רב: הלכה כר' מונא,¹⁷ ושמואל אמר: אין הלכה כר' מונא. בסורא מתנו הכי.

אורבך, 'מסורת והלכה' (שם), עמ' 72-73 (על הכלל 'הלכה כרבים'); ברנדס, 'מהפכת הפסיקה', (שם) עמ' 523 (על הכלל 'הלכה כבית הלל'); ובעמ' 524-525 (על הכלל 'הלכה כר' יוסי'). יש להדגיש שבכל סוגיה וסוגיה נשקלה גם האפשרות שמא הפסיקה של שמואל הושפעה מאחד הכללים הנ"ל, גם אם היא יוחסה לראשונה לר' יוחנן.

¹¹ D. Hoffmann, *Mar Samuel: Rector der Jüdischen Akademie zu Nehardea in Babylonien: Lebensbild eines Talmudisch*, Leipzig 1873, p. 32 and n. 3.

¹² הופמן, שם.

¹³ אפשטיין, מבוא לנוסח (לעיל, הערה 3), עמ' 215; ח' אלבק, מבוא לתלמודים, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 173.

¹⁴ המשניות מכאן ולהלן מובאות על פי כ"י קויפמן.

¹⁵ שיטותיהם של ת"ק הסתמי בברייתא ושל ר' מונא (בשם ר' יהודה) מופיעות כשתי ברייתות נפרדות בירושלמי, מגילה ב, ב (עג ע"א). עמדת ר' מונא בשם ר' יהודה איתא גם במקבילה נוספת בירושלמי, ברכות ב, א (ד ע"ב), ללא דברי ת"ק. בשתי היקרויותיו בירושלמי הנ"ל אמורה עמדת ר' מונא בשם ר' יהודה בקריאת שמע ולא בקריאת המגילה (ז' פרנקל, תלמוד ירושלמי, סדר זרעים: ברכות, פיאה, ירושלים תשל"א, עמ' יב ע"ב, ד"ה: 'ר' מני אמר'; ל' גינצבורג, פירושים וחידושים בירושלמי מיוסדים על מחקרים בהשתלשלות ההלכה וההגדה בארץ ישראל ובבבל, כרך א, ניו-יורק תש"א, עמ' 236-235; מ' כהנא, 'שלוש מחלוקות מוחלפות בבתי-מדרשותיהם של רב ושמואל', מחקרי תלמוד ב [תשנ"ג], עמ' 324-325). ראה את הצעותיהם המנוגדות של גינצבורג וכהנא שם, על דרך גלגולה של ההלכה המקורית בדיני קריאת שמע אל קריאת המגילה. לאור תופעה זו ספק אם אכן דברי ר' מונא בשם ר' יהודה הם בגדר 'יחידאה', כטענת ר' יוסף (ראה כהנא, שם).

¹⁶ המוסגר איתא רק בנוסח הדפוסים. לדיון בשאלת מקוריותו של משפט זה ראה כהנא, שם, עמ' 320.

¹⁷ מסורת פסיקה זו בשם רב (שהלכה כר' מונא) איתא גם בשני המקורות בירושלמי, שם (לעיל, הערה 15). ראה ב' רטנר, אהבת ציון וירושלים: מגילה ופסחים, ירושלים תשכ"ז, עמ' 50; גינצבורג,

בפומבדיתא מתנו הכי: ¹⁸ א"ר כהנא אמר רב: הלכה כר' מונא, ושמואל אמר: אין הלכה כר' מונא. ¹⁹ רב ביבי מתני איפכא: רב אמר: אין הלכה כר' מונא, ושמואל אמר: הלכה כר' מונא.

אמר ר' יוסף: נקוט דרב ביבי בידך, דשמואל ²⁰ הוא דחייש ליחידא, דתנן: שומרת יבם שקידש אחיו את אחותה – משום ר' יהודה בן בתירה אמרו: אומרים לו: המתן עד שיעשה אחיך הגדול מעשה. ²¹ אמר שמואל: הלכה – כר' יהודה בן בתירה. ²²

הפועל 'מתני' בבבלי משמעו 'ללמד'/'לשנות', והוא מונח שיוחד לשינון ומסירה של מימרות אמוראים. ²³ הצירוף 'מתני/מתנו' עם שמות אמוראים ('רב X מתני... רב Y מתני') מציע מסורות מ'מקורות שונים' ²⁴ בישיבות בבל בתקופת האמוראים. ²⁵ מחלוקת רב ושמואל נשנית בהיפוך בין ישיבת סורא ופומבדיתא ('בסורא מתני... בפומבדיתא

פירושים וחיידושים (לעיל, הערה 15), עמ' 236; כהנא, 'שלוש מחלוקות' (לעיל, הערה 15), עמ' 325.

¹⁸ בכ"י לונדון (400) Harl. 5508 'בסורא מתנו להא שמעתא בהאי לישנא הכי בפומבדיתא מתנו הכי'.

¹⁹ בכ"י מינכן 140 ובכ"י קולומביה X 893 T 141 נוסף: 'איכא דאמרי אמ' ר' ירמיה בר אבא... הלכה כר' מונא ושמואל אמ' אין הלכה כר' מונא'.

²⁰ בכתבי יד מינכן 95, מינכן 140, גטינגן 3, לונדון (400) Harl. 5508, אוקספורד, Opp. Add., fol. 23, וטיקן 134 וקטע גניזה 2078,3 ENA איתא: 'דשמעית ליה דשמואל'.

²¹ משנה, יבמות פ"ד מ"ט (= תוספתא, יבמות פ"ו ה"ד [מהדורת ליברמן, עמ' 18]).

²² פסק זה בשם שמואל איתא גם בבבלי, יבמות יח ע"ב; שם מא ע"א.

²³ ראה בעיקר י' לוי, 'מבוא לפירוש ירושלמי נזיקין' (תרגום: ז' ברויאר), נטועים ה' (תשנ"ט), עמ' 102, הערה 1; באכר, טרמינולוגיה (לעיל, הערה 6), עמ' 239; אפשטיין, מבוא לנוסח (לעיל, הערה 3), עמ' 682, הערה 2; א' ווייס, לחקר התלמוד, ניו-יורק תשט"ו, עמ' 194, 197; ח' אלבק, מחקרים בברייתא ותוספתא ויחסן לתלמוד, ירושלים תש"ד, עמ' 13; הנ"ל, מבוא לתלמודים (לעיל, הערה 13), עמ' 27; י' זוסמן, "תורה שבעל-פה" – כוחו של קוצו של יו"ד, מחקרי תלמוד ג' (תשס"ה), עמ' 271, הערה 38.

²⁴ כמה הצעות הועלו במחקר להסבר דרך התהוותן של נוסחאות אלה. ראה לוי, 'מבוא' (לעיל, הערה 23), עמ' 101, 104; א' ווייס, התלמוד הבבלי בהתהוותו הספרותית, ורשה תרצ"ט, עמ' 124121; י' זוסמן, 'תורה שבעל-פה' (לעיל, הערה 23), עמ' 268-269, הערות 34-35; ד' הלבני, מבואות למקורות ומסורות: עיונים בהתהוות התלמוד, ירושלים תשס"ט, עמ' 153.

²⁵ לוי, 'מבוא' (לעיל, הערה 23), עמ' 103-110; W. Bacher, *Tradition und Tradenten in den Schulen Palästinas und Babylonien*, Leipzig 1914, pp. 578-579; J. Kaplan, *The Redaction of the Babylonian Talmud*, New-York 1933, p. 242; א' ווייס, לחקר התלמוד, ניו-יורק תשט"ו, עמ' 200-201; ח' אלבק, 'לעריכת התלמוד הבבלי', תרביץ טו (תש"ד), עמ' 14; הנ"ל, מבוא לתלמודים (לעיל, הערה 13), עמ' 557-558, ושם הערה 4; אורבך, ההלכה (לעיל, הערה 10), עמ' 217-218; הלבני, עיונים (לעיל, הערה 24), עמ' 106; כהן, אמוראי נהרדעא (לעיל, הערה 6), עמ' 174-176.

מתני'²⁶) ובין רב ביבי, בן הדור השלישי.²⁷ לפי המסורת הראשונה, שמואל נקט דעה מקלה המאפשרת את קריאת המגילה 'לסירוגין' (בהפסקות),²⁸ ואילו רב נקט כר' מונא בשם ר' יהודה, המגביל את משך השחייה בזמן ('אם שהה כדי לגמור את כולה – חוזר לראש'). לעומתם רב ביבי שנה את מחלוקת רב ושמאל בהיפוך השיטות, דהיינו שמואל הוא המחמיר כר' מונא, ורב המקל כתנא קמא. רב יוסף (דור שלישי)²⁹ הכריע כגרסתו של רב ביבי מנימוק הקשור לדרך פסיקה שהוא מייחס לשמואל: 'דשמואל הוא דחייש ליחידא'. מיד לאחר מכן מוצגת ראייה מפסיקת שמואל אליבא דר' יהודה בן בתירה המחמיר במשנה, יבמות פ"ד מ"ט. עדותו של רב יוסף נתקבלה ללא עוררין במחקר, ומכאן הראיה לדרך הפסיקה שנקט שמואל.³⁰

ואולם, מקור זה נראה בעייתי מכמה בחינות. מ' כהנא דחה את עדותו של רב יוסף לא רק משום שקשה להסיק על שיטתו הכללית של חכם על פי מקור בודד, אלא אף משום שבשני מקומות בירושלמי³¹ מתועדת מסורת מקבילה לפסיקת רב, התואמת את זו של ישיבת סורא ופומבדיתא דווקא.³² לדעתו, גרסת רב ביבי והכרעת ר' יוסף הן חלק מניסיון מאוחר להתאים את פסיקת שמואל המקורית כתנא קמא (המקל) עם הנהוג להחמיר כר' מונא בפומבדיתא, כשני דורות לאחר זמנו של שמואל.³³ לא זו אף זו, הטענה כי כשיטה חשש שמואל לדעת המיעוט המחמירה מנוגדת לממצאים העולים מניתוח של יותר ממאה ושלושים פסקי הלכה מסוג 'הלכה.../הלכתא...' של שמואל בשני התלמודים. ניתוח זה מגלה שהאחרון נוהג דרך קבע להכריע כמקל דווקא (כמדווח במסורת סורא ופומבדיתא כאן), בין שמדובר בדעת יחיד בין שמדובר בדעת רבים (כ-65% מכלל פסקי

²⁶ לרשימה מלאה של הציטוטים שמביאים ה'סוראים' וה'פומבדיתאים' (בנוסחאות 'בסורא מתני'... בפומבדיתא מתני'...), ראה לוי, 'מבוא' (לעיל, הערה 23), עמ' 101-102; באכר, מסורת (לעיל, הערה 25), עמ' 586; D. Goodblatt, 'Local Traditions in the Babylonian Talmud', *HUCA* 48 (1977), pp. 211-212, 214-213.

²⁷ לבחינה מחודשת של זמנו של רב ביבי ויחסיו עם אמוראי פומבדיתא ראה ב"ש כהן, 'ישיבות מקומיות בבבל בתקופת התלמוד', ציון ע (תשס"ה), עמ' 22, הערה 147.

²⁸ א' קוהוט (מהדיר), ערוך השלם, כרך ו, ניו-יורק תשט"ו, עמ' 129; J. Levy, *Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim*, vol. 3, Berlin 1924, p. 586; ח' אלבק, ששה סדרי משנה: סדר מועד, ירושלים-תל-אביב תשי"ט, עמ' 359; ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה: סדר מועד, כרך ה, ניו-יורק תשכ"ב, עמ' 1057; נ' דנציג, 'שרטוט ספרי קודש: מקורה של הלכה והשלכותיה', עטרה לחיים – מחקרים בספרות התלמודית והרבנית לכבוד פרופסור חיים זלמן דימיטרובסקי (עורכים: ד' בויארין, מ' הירשמן, ש"י פרידמן, מ' שמלצר וי"מ תא-שמע), ירושלים תש"ס, עמ' 319, 322; ש' וז' ספראי, משנת ארץ-ישראל: מסכת תענית ומגילה, ירושלים תש"ע, עמ' 286.

²⁹ לאחר מות רבה שימש רב יוסף בראשות הישיבה בפומבדיתא שנתיים וחצי עד לפטירתו בשנת 323 לספירה (ראה: רש"ג, איגרת רש"ג, נוסח צרפת, עמ' 87).

³⁰ לעיל, הערות 11-13. אף בעל ה'סתם' קיבל נימוק זה בניסיון לשחזר את הכרעתו המקורית של שמואל בסוגיה אחרת בבבלי, יבמות פג ע"א.

³¹ ירושלמי, ברכות ב, א (ד ע"ב) = מגילה ב, ב (עג ע"א): 'ר' בא ר' ירמיה בשם רב: הל[כה] כר' מנא שאמ[ר] משום ר' יהודה שא[מ]ר משם ר' יוסי הגלילי. לספרות מחקר בעניין זה, ראה לעיל, הערה 17.

³² כהנא, 'שלוש מחלוקות' (לעיל, הערה 15), עמ' 324-325.

³³ כהנא, שם, עמ' 325.

ההלכה).³⁴ בשישה מקרים בלבד (כ=5%), לרבות הכרעתו של שמואל כרבי יהודה בן בתירה במשנה ביבמות, מצאנו הכרעה כיחיד המחמיר,³⁵ וקשה למצוא תימוכין למגמה המיוחסת לו על ידי רב יוסף. ועוד, קביעתו של כהנא, שאין די בראיה בודדת כדי להעמיד שיטה אצל חכם, נראית מוצדקת מסיבה נוספת: הכרעתו של שמואל אליבא דר' יהודה בן בתירה היא חלק מתופעה רחבה המתועדת היטב בתלמודים, ולפיה נהג שמואל להכריע כדעת תנאים בעלי זיקה לבבל הקדם-תלמודית, ובראשם ר' יהודה בן בתירה ([שישה עשר מקרים] כגון הלל, חנניה בן אחי ר' יהושע, ר"י בן בתירה, ר' חייא).³⁶ אם כן, אין במקור זה בסיס של ממש לטיעון ששמואל נהג דרך קבע להכריע כדעת המיעוט המחמיר.

טיעון אחר לדרכו ה'פורמלית' של שמואל בפסיקת ההלכה העלה ש' פונק. לדעתו, שמואל נטה להעדיף את עמדת הרוב ולא התחשב בדעת היחיד.³⁷ אף כאן הוצגה ראייה אחת מבבלי, ביצה יב ע"ב. במקור זה הכריע שמואל על פי עמדה שעליה הסכימו בית שמאי ובית הלל מתוך הנחה כי היא עמדת הרוב.³⁸ מקור זה יידון להלן בהרחבה, וכאן נציין שרק במקרים מעטים מאוד מצאנו ששמואל הכריע כחכמים ('וחכמים אומרים') או כתנא המייצג את שיטת הרוב במשנה או בברייתא, ואין מדובר בדרך האופיינית לו, ואף כאן רק משום שהאחרונים הציגו את העמדה המקלה.³⁹ ואכן, כך היה גם במקרה שהציג פונק מבבלי ביצה הנ"ל: הכרעת שמואל הייתה כתנא המציג את העמדה ההלכתית המקלה מבין שלוש שיטות של תנאים (ראה להלן). י"ש צורי סבור שבהכרעותיו פעל שמואל על פי הכלל הידוע שהלכה כר' יוסי (נגד חבריו), משום ש'נימוקו עמו'.⁴⁰ הנטייה להעדיף את דעתו של ר' יוסי במחלוקותיו עם חכמי דורו מתועדת כבר בדורו של רבי.⁴¹ דא עקא, בכל המקרים שבהם הכריע שמואל כר' יוסי הוא עשה כן כאשר האחרון היה המקל מבין השיטות.⁴² אבל כשר' יוסי ייצג עמדה הלכתית מחמירה, או כשדעתו נמצאה חולקת על ר' יהודה בן בתירה, הכריע שמואל בניגוד לדעתו.⁴³ אין הכרח אפוא לקביעה

³⁴ ראה להלן בפנים, ליד הערה 48, ובפירוט בנספח א.

³⁵ ראה פירוט להלן, בהערה 54.

³⁶ להלן בפנים, ליד הערות 115-116.

³⁷ S. Funk, *Die Juden in Babylonien 200–500*, vol. 1, Berlin 1902, p. 61. עמדה דומה

הציג גם אפשטיין, מבוא לנוסח (הערה 3), עמ' 215, אבל בהתבסס על פרשנותו של שמואל באמצעות הביטוי 'זו דברי ר' פלוני אבל חכמים אומרים' (כגון: גיטין פ ע"ב; בבא קמא מו ע"א; הוריות ב ע"ב). והשווה: הלבני, מבואות (לעיל, הערה 24), עמ' 4-5, הערה 11.

³⁸ פונק, היהודים בבבל (לעיל, הערה 37), עמ' 61.

³⁹ ראה פירוט להלן, הערה 69.

⁴⁰ י"ש צורי, רב, ירושלים תרפ"ה, עמ' 224.

⁴¹ אורבך, 'מסורת והלכה' (לעיל, הערה 10), עמ' 151, הערה 72; הלבני, כללי פסק ההלכה (לעיל, הערה 3), עמ' 79-80; ברנדס, 'מהפכת הפסיקה' (לעיל, הערה 10), עמ' 524-525.

⁴² ראה להלן, נספח א. אכן, המחקר עמד על נטייתו של ר' יוסי להקל בהלכה. ראה ז' פרנקל, דרכי המשנה, ורשה תרפ"ג, עמ' 174-175; י' ברייל, מבוא המשנה, כרך א, פרנקפורט תרל"ו (מהדורת צילום: ירושלים, תש"ל), עמ' 183-184. כאמור, נתון זה יכול להסביר את המקרים שבהם הכריע שמואל כר' יוסי במחלוקותיו עם חכמי דורו.

⁴³ שבת נד ע"א; עירובין יד ע"ב; שם כג ע"ב; שם צה ע"א; פסחים מ ע"א; שם ק ע"א; תענית יח ע"א; ירושלמי, ברכות ו, ב (י ע"ב).

ששיקול הדעת המניע את שמואל בפסקיו כרוך בכלל פסיקה המעניק עדיפות לעמדותיו של ר' יוסי או בהכרעה על פי דעת הרוב.

נסיים את הסקירה בממצא נוסף שזן בו י"נ אפשטיין בדיון ביחסו של שמואל למשנה. לדעתו, שמואל מגלם 'יחס ביקורתי' למשנה, המתבטא בין השאר בשני מקרים שבהם האחרון דחה את ההלכה במשנה על פי עמדה חלופית בברייתא.⁴⁴ יש להעיר שסטיותיו ממסורת ההלכה התנאית במשנה ניכרות גם במקרים נוספים שאפשטיין לא הביא, ולכולן זיקה בולטת לדרך הפסיקה המתוארת של שמואל. ונפרט: בשתי ההכרעות שציין אפשטיין מדובר בדעה פרגמטית ומקלה בברייתא לעומת המשנה כמו בשני מקרים נוספים.⁴⁵ זאת ועוד, בשלושה מקרים הכריע שמואל כ'תנא בבלי' בברייתא נגד המשנה, אף שמדובר בדעת יחיד – הלל, ר' יהודה בן בתירה, וחנניה בן אחי ר' יהושע.⁴⁶ התופעות האלה מלמדות על מגמת פסיקה אחידה, המביאה לביטוי מעשי את תורתם של תנאים בבליים שלא נכללו במשנת רבי.⁴⁷

עתה נעבור לבחינת דרך פסיקת ההלכה של שמואל בקובץ הפסקים. ניתוח זה מעלה שני ממצאים מתודולוגיים ייחודיים בדרכו של שמואל, שיידונו להלן במגוון דוגמאות.

(1) ההכרעה כדעת המקל

כאמור, שמואל נוטה להכריע על פי העמדה התנאית המקלה או ה'גמישה' ביותר בשמונים וארבעה פסקי הלכה בשני התלמודים (כ-65%).⁴⁸ קו מתודי זה עקיב ומתבטא בהכרעותיו כתנאים בברייתא (נגד המשנה), במחלוקותיו עם רב ועם אמוראים המאוחרים לו, בכללי פסיקה המיוחסים לו ('הלכה כדברי המקל באבל' ו'הלכה כדברי המקל בעירובין')⁴⁹ ואף ביחסם של אמוראים מאוחרים (או ה'סתם') לפסקיו.⁵⁰ במקרים

⁴⁴ ירושלמי, ביצה ג, ה (סב ע"א) (אליבא דר' הושעיא בברייתא); שם ד, ג (סב ע"ג) (לפי דעת ר' שמעון בברייתא). ראה אפשטיין, מבוא לנוסח (לעיל, הערה 3), עמ' 216.

⁴⁵ שבת כב ע"א (= מנחות מא ע"ב); ביצה יב ע"ב (ראה להלן בפנים, ליד הערה 99).

⁴⁶ שבת נד ע"א; תענית י ע"א; יבמות לו ע"א (= קידושין עה ע"א).

⁴⁷ וראה להלן בפנים, ליד הערה 132, על הכרעותיו של שמואל כחנניה בן אחי ר' יהושע.

⁴⁸ לרשימה מפורטת של כל הפסקים האלה ראה להלן, נספח ב.

⁴⁹ בבלי, מועד קטן יט ע"ב (ומקבילות) לכלל הראשון (ירושלמי, מועד קטן ג, א [פב ע"א], מיוחס הכלל לר' יהושע בן לוי). ראה ירושלמי, עירובין א, א (יח ע"ב) על הכלל השני (בבבלי, עירובין מו ע"א מיוחס הכלל לר' יהושע בן לוי). הלבני, כללי פסק ההלכה (לעיל, הערה 3), עמ' 129, סבור שההכללה הזו לשני נושאים (עירובין ואבילות) נובעת מהיותם מצוות מדרבנן. אכן, ככל פסקיו בתחומים אלה בתלמודים הקל שמואל (למעט כשמדובר ב'תנא בבלי' [עירובין ו ע"א-ע"ב]), בניגוד לנושאי ההלכה האחרים שבהם, כאמור, המדובר בנטייה בלבד. נתון זה יכול להסביר מדוע דווקא בשני תחומים אלה יוחסה לשמואל ההכללה הנ"ל.

⁵⁰ למשל, כך מצאנו שני אמוראים ארץ-ישראליים (להלן, מס' 6-7) שביקשו לפסוק במקרה קונקרטי על פי העמדה המחמירה ושינו את דעתם בעקבות דיווח על פסקו המקל של שמואל. מקרים אלה ואחרים לא זו בלבד שממחישים את ההשפעה שנודעה לקובץ על פסקו המקל של שמואל (ואף בארץ-ישראל) אלא נותנים ביטוי נוסף לפסיקה הקונקרטית המקלה של שמואל. להלן המקומות: (1) יבמות צה ע"א (רב יהודה); (2) כתובות יג ע"ב-יד ע"א (רב יוסף); (3) קידושין עב ע"ב (רב יוסף); (4) חולין לט ע"ב (רב יוסף); (5) ביצה יב ע"ב (רב יוסף [להלן בפנים, ליד הערה 99]); (6) תענית יח ע"א ('סתם התלמוד'); (7) ירושלמי, גיטין ט, ד (נ ע"ב) (ר' יוחנן); (8) ירושלמי, תרומות ב, א (מא ע"ב)=חלה ב, ג (נח ע"ד) (ר' אמי).

שרב ושמואל נמצאים שותפים לאותה הכרעה הלכתית (כגון במונחים 'רב ושמואל דאמרי תרוייהו'/'רב ושמואל תריהון אמרינן')⁵¹ מדובר בדעת המקל. לתופעה זו אין מקבילה בקובצי פסק ההלכה מסוג 'הלכה...'/ 'הלכתא...' של רב או בקובצי הפסקים של אמוראים המאחרים לשמואל.⁵² נראה שמתודת פסיקה זו של שמואל היא ביטוי נוסף⁵³ למאמץ כולל שמטרתו ליישם את מסורת ההלכה התנאית ולאפשר את שילובה בחיי היום-יום בבבל בדרך מיטבית.

למגמה זו מצאנו כמה חריגים, מהם הכרוכים בתופעה אחרת שתידון להלן בדרכו של שמואל – ההכרעה כ'תנאים בבליים' (ראה להלן).⁵⁴ נמחיש את דרכו של שמואל במגוון דוגמאות מייצגות:

⁵¹ בבלי, בבא בתרא ק"א ע"א; בבלי, חולין יח ע"א; ירושלמי, ברכות ו, ב (י ע"ב); ירושלמי, גיטין ט, ד (ג ע"ב). להוראתם הזוהי של המונחים ראה מ' עסיס, אוצר לשונות ירושלמיים, כרך ג, ניו-יורק תש"ע, עמ' 1452, הערה 757. כך עולה גם ממקרים שבהם שני החכמים מציגים פסק זהה בתלמודים בלי שהתלמוד מציין זאת. ראה בבלי, מועד קטן יח ע"א=ירושלמי, מועד קטן ג, א (פב ע"א); שם כו ע"ב=ירושלמי, מועד קטן ג, ז (פג ע"ב); בבא מציעא מג ע"ב=ירושלמי, בבא מציעא ג, יב (ט ע"ב); בבלי, עבודה זרה לב ע"ב=ירושלמי, עבודה זרה ב, ג (מא ע"ב); ירושלמי, עבודה זרה ד, י (מד ע"ב)=בבלי, עבודה זרה ס ע"ב.

⁵² (א) רב: (1) שלא כמגמה הבולטת אצל שמואל, מצאנו רק עשרים וארבע הכרעות של רב כדעת המקל (25%), בקובץ הפסקים המיוחס לו בתלמודים: בבלי: ברכות כה ע"ב; שבת יב ע"ב; שם ק"א ע"א; שם ק"ב ע"ב; שם קכט ע"ב; עירובין ו ע"א-ע"ב; שם לח ע"ב (= ביצה לח ע"ב וירושלמי, עירובין ג, ח [כא ע"ג]); שם מו ע"ב (= שם מט ע"ב ושם ס ע"א); יומא יג ע"א; שם פז ע"ב; יבמות פג ע"א-ע"ב (שני מקרים); נדרים עז ע"א; סנהדרין ל ע"ב; בכורות לו ע"א; כריתות יג ע"ב. ירושלמי: ברכות ב, ג (ד ע"ד); כלאים ד, ט (כ ע"ג); שבת ה, א (ז ע"ב); עירובין י, י (כו ע"ג); שקלים ח, ח (נא ע"א); יבמות ח, א (ח ע"ד); קידושין ד, ז (סו ע"א); סנהדרין ג, ג (כא ע"ב). (2) הכרעותיו של רב אינן תמיד 'אבסולוטיות' כתנא פלוני, ודעתו נוטה להגביל אותה למקרה מסוים מתוך סברתו (להלן). מכאן, שהכרעותיו כתנא מקל אינן דומות להכרעותיו של שמואל (כגון: 'הלכה כר' שמעון, והוא שלא עירבו' [עירובין צא ע"א]; 'הלכה כר' שמעון, ודווקא בתו' [עירובין פו ע"א]; 'הלכה כר' יהושע בן קרחה בין בקרקעות בין במקרקעין' [סנהדרין ל ע"ב]; 'הלכה כרבן שמעון בן גמליאל חבית בחבית, אבל לא יין ביין' [עבודה זרה עד ע"א]; 'הלכה כר' יהושע בשוכח' [ירושלמי, ברכות א, ב [ג ע"ב]). (ב) רבא: קובץ הפסקים האמוראי השלישי בגודלו (יותר מחמישים פסקי הלכה), הוא של רבא, בן הדור הרביעי. קובץ זה מוסב בעיקר על מחלוקות אמוראים בני הדורות הראשונים (ולא תנאים) בנטייה להכריע כדעתו של ר' יוחנן. ראה B. S. Cohen, 'Was There Really A Rava II? (A Re-Examination of the Talmudic Evidence)', *JQR* 103 (2013), pp. 273-297. (ג) אמימר: הקובץ הבא של הפסקים מסוג 'הלכתא' הוא של אמימר, אמורא נהרדעי מאחרוני הדור החמישי וראשוני הדור השישי. הקובץ מוסב הן על פסקי הלכה של אמוראים שקדמו לו הן על ברייתות. המתודה שמציג אמימר בקובץ היא אנטי-מסורתנית ומלמדת על נטייה לדחות על פי סברתו את ההלכה התנאית או האמוראית שקדמה לו. ראה כהן, אמוראי נהרדעא (לעיל, הערה 6), עמ' 74-67.

⁵³ ראה בספרות הנזכרת לעיל, הערה 3. על הנאמר שם ראה עוד I. Jost, *Geschichte des Judenthums und Seiner Secten*, vol. 1, Leipzig 1857, p. 136; פונק, היהודים בבבל (לעיל, הערה 37), עמ' 62; א' סגל, 'המעבר מתקופת המשנה אל תקופת האמוראים', תרביץ נא (תשמ"ב), עמ' 317.

⁵⁴ מצאנו שישה מקרים שבהם שמואל מכריע כתנא המחמיר, ובשלושה מהם הכרעתו הייתה כ'תנא בבלי': ברכות כז ע"ב; שבת נד ע"א (מחמיר כחנניה); עירובין ו ע"א-ע"ב (מחמיר כחנניה); פסחים מח ע"ב (מחמיר כר' אליעזר); בבא מציעא עה ע"א (מחמיר כהלל); שבועות לה ע"ב (מחמיר כת"ק

בבלי, מגילה יח ע"א:

משנה: כל הכתוב במגילה⁵⁵ 'דילא למספד'⁵⁶ – לפניו אסור ולאחריו מותר. ר' יוסה אומר: לפניו ולאחריו – אסור.⁵⁷
גמ': איתמר: רבי חייא בר אסי אמר רב: הלכה כרבי יוסי, ושמואל אמר: הלכה כרבי מאיר. ומי אמר שמואל הכי? והתניא: רבן שמעון בן גמליאל אומר: ומה תלמוד לומר: 'בהון', 'בהון' שתי פעמים? לומר לך שהן אסורין, לפנין ולאחריהן מותרין.⁵⁸ ואמר שמואל: הלכה כרבן שמעון בן גמליאל! מעיקרא סבר, כיון דליכא תנא דמיקל כרבי מאיר⁵⁹ – אמר הלכה כרבי מאיר, כיון דשמעיה לרבן שמעון דמיקל טפי – אמר הלכה כרבן שמעון בן גמליאל.

בארבעה עשר מועדים הנזכרים במגילת תענית (מתוך שלושים ושלושה), מופיע איסור ההספד, הכולל טקסי אבלות ותפילה ציבוריים⁶⁰ מלבד איסור התענית. במשנה נחלקו תנאים בהיקף תחולתו של איסור ההספד: תנא קמא אסר אותו רק ביום שלפני כל אחד מן המועדים, ור' יוסי אסר אותו גם ביום שלאחריהם.⁶¹ שמואל הכריע כדעה המקלה מבין השתיים (= 'הלכה כר' מאיר'),⁶² ואילו רב נקט כדעה המחמירה. זאת ועוד, בכל

סתמי (במשנה). שני מקרים נוספים מסופקים. בעירובין קב ע"ב שמואל מתועד כמחמיר כדעת ר' יהודה בברייתא, אבל למסורת זו אין אישור בכל עדי הנוסח של הסוגיה. למקרה השני ראה את הדיון להלן, נספח ב, סעיף 3. לא נכללים כאן פסקיו של שמואל בדיני ממונות, ששאלת ההחמרה או ההקלה בהלכה איננה רלוונטית בהם.

⁵⁵ בגיליון של כ"י קויפמן נוסף: "תענית".

⁵⁶ ו' נעם, מגילת תענית – הנוסחים, פשרם ותולדותיהם בצרף מהדורה בקורתית, ירושלים תשס"ד, עמ' 43.

⁵⁷ ההלכה המקבילה לשיטת ר' יוסי איתא בתוספתא, תענית פ"ב ה"ו (מהדורת ליברמן, עמ' 331) ומקבילותיה בירושלמי, תענית פ"ב ה"ג (סו ע"א), ירושלמי, מגילה, פ"א ה"ו (ע ע"ג), ובבלי תענית יז ע"ב ובבלי ראש השנה יט ע"א.

⁵⁸ הברייתא איתא בשינוי בירושלמי, תענית פ"ב ה"ג (סו ע"א). לניתוח משווה של נוסח הברייתא בשני התלמודים ראה נעם, מגילת תענית (לעיל, הערה 56), עמ' 348.

⁵⁹ משפט זה נמצא בשינויי נוסח בין כתבי היד. בכתב יד של יד הרב הרצוג 1, מינכן 140, אוקספורד Opp. Add. Fol. 23, אוקספורד הבודליאנה (2673) Bodl. Heb.b.1, וטיקן 134, וטיקן 487.9 איתא: "מעיקרא סבר ר' מאיר הוא דמיקל". בכ"י לונדון (400) Harl. 5508 איתא: "מעיקרא כיון דשמעיה לר' מאיר דקא מקיל".

⁶⁰ למהותו של 'הספד' ראה מ' בר-אילן, 'אופייה ומקורה של מגילת תענית', סיני צח (תשמ"ו), עמ' קל-קלה; נעם, מגילת תענית (לעיל, הערה 56), עמ' 337, הערה 40; ספראי, משנת ארץ-ישראל (לעיל, הערה 28), עמ' 87, הערה 175.

⁶¹ ראה עוד: נעם, מגילת תענית (לעיל, הערה 56), עמ' 351; ספראי, משנת ארץ-ישראל (לעיל, הערה 28), עמ' 87. יש הרואים החמרה זו על רקע המגמה לבצר את מעמדה ההלכתי של המגילה בכל התקופה התנאית. ראה בעיקר ע' שרמר, "'מקדמת דנא ייסר": משפט הסיום של מגילת תענית ותהליך ביטולה של המגילה בתקופת התלמוד', ציון סה (תש"ס), עמ' 438-439; נעם, מגילת תענית (לעיל, הערה 56), עמ' 348.

⁶² אף בירושלמי, תענית ב, יג (סו ע"א), זוהתה עמדת ת"ק במשנה כדעתו של ר' מאיר ('מתניתא דרבי מאיר... אשכח תני לה ר' חייא בשם ר' מאיר'), וייתכן שמדובר בזיהוי המבוסס על מסורת ארץ-ישראלית. ראה י"נ אפשטיין, 'מדקדוקי ירושלמי (א)', תרביץ ה (תרצ"ד), עמ' 261, הערה 2; מ'

הכרעותיו ההלכתיות של שמואל במחלוקות ר' מאיר ור' יוסי (כמו במקרה זה) – הכריע האחרון בשיטתיות על פי דעת המקל.⁶³ ממצא דומה תקף אף בהכרעותיו של שמואל במחלוקות שבין תנא קמא סתמי לר' יוסי במשנה,⁶⁴ אם נניח ששמואל פעל על פי הכלל שנוסח בתקופה שאחריו: 'סתם משנה ר' מאיר'.⁶⁵ זאת ועוד, 'בעל הסתם' מציא סתירה בין הכרעתו של שמואל כאן ובין מסורת אחרת שבה פסק כדעת רבן שמעון בן גמליאל, המתיר את ההספד 'לפניהן' ו'לאחריהן'. נימוקו הוא שמגמת שמואל הייתה להקל, ומשמצא עמדה הלכתית כזו של רשב"ג, הכריע כמותה. לפנינו המקור הקדום ביותר המייחס לשמואל מגמה להכריע כעמדה ההלכתית המקלה בשתי פסיקות בנושא אחד, וזו אכן מקבלת אישור מדרכו בתלמודים: בבלי, ברכות ח ע"ב:

משנה: מאמתי קורין את שמע בערבים? משעה שהכהנים נכנסים לאכל בתרומתן עד סוף האשמורת הראשונה, דברי ר' אליעזר. וחכמים אומרים: עד חצות. רבן גמליאל אומר: עד שיעלה עמוד השחר.
גמ': אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה כרבן גמליאל.

המשנה מציגה שלוש דעות חולקות בשאלה מהו סוף זמן קריאת שמע בערב: מן הדעה המצומצמת אל המרחיבה. לפי פשוטה, ר' אליעזר מגביל את קריאתה עד לסוף השליש הראשון של הלילה ('סוף האשמורת הראשונה'),⁶⁶ חכמים מגבילים אותה עד לחצות

עסיס, 'ואפילו על דר"י... לית היא מקשיא', ספר זכרון להרב יצחק נסים (עורך: מ' בניהו), כרך ב, ירושלים תשמ"ה, עמ' נה; נעם, מגילת תענית (לעיל, הערה 56), עמ' 350-351; ספרא, משנת ארץ-ישראל (לעיל, הערה 28), עמ' 87. עוד אפשר ששמואל זיהה את עמדת ת"ק הסתמי במשנה עם ר' מאיר בהתאם להנחה ש'סתם משנה' – ר' מאיר. הצעה זו העלה הלבני, כללי פסק ההלכה (לעיל, הערה 3), עמ' 48. אמנם את הכלל ניסחו לראשונה ר' יוחנן או ריש לקיש (ירושלמי, יבמות ד, יא [ו ע"ב]; בבלי, סנהדרין ו ע"א [ראה A. Baumgarten, 'Yohanan and Resh Lakish on Anonymous "Mishnayot"', *Jewish Law Association Studies* 2 [1986], pp. 75-88]), אבל ייתכן ששורשיו נעוצים בדרך העריכה של רבי למשנה (ראה בעיקר י"נ אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, ירושלים-תל-אביב תשי"ז, עמ' 106-96; ח' אלבק, מבוא למשנה, ירושלים תשכ"ז, עמ' 115-99; א' ווייס, דיונים וברורים בב"ק [לחקר משפט התלמוד], ירושלים תשכ"ז, עמ' 30, הערה 65; א' גולדברג, צורה ועריכה בספרות חז"ל: מחקרים ספרותיים במשנה, תוספתא, מדרשי הלכה, מדרש אגדה ותלמוד, ירושלים תשע"ב, עמ' 25, הערה 1). לא מצאנו מקרה נוסף שבו שמואל מכריע כסתם משנה באמצעות הזיהוי הנ"ל כר' מאיר, ודווקא הצורות 'אין הלכה כ-X' (= החולק על סתם משנה), 'הכי הלכתא', 'הלכה כמי שאומר', הן השכיחות במקרים שבהם האחרון הכריע כסתם משנה.

⁶³ בבלי: גיטין סו ע"ב; קידושין עב ע"ב; כתובות סט ע"ב; עבודה זרה כא ע"א; נידה נט ע"ב. ירושלמי: ברכות פ"ו ה"ב (י ע"ב).

⁶⁴ עירובין יד ע"ב (פעמיים); בבא מציעא יב ע"א; שם לו ע"ב; בבא בתרא ד ע"ב; שם כה ע"ב; סנהדרין כח ע"ב; חולין לט ע"ב. ממצא זה עולה גם בהכרעותיו במחלוקות ת"ק סתמי ור' יוסי בברייתות: מועד קטן יח ע"א; שבועות לה ע"ב.

⁶⁵ ראה דיון לעיל, הערה 62.

⁶⁶ ח' אלבק, ששה סדרי משנה: סדר זרעים, ירושלים תשי"ט, עמ' 13; י"ד גילת, משנתו של ר' אליעזר בן הורקנוס ומקומה בתולדות ההלכה, תל-אביב תשכ"ח, עמ' 90; הנ"ל, פרקים בהשתלשלות ההלכה, רמת-גן תשנ"ב, עמ' 290-292; מ' בנוביץ', 'מאימתי קורין את שמע': ברכות פרק ראשון

הלילה, ואילו רבן גמליאל מאפשר את קריאתה לכתחילה עד לעלות השחר.⁶⁷ שמואל הכריע כדעת רבן גמליאל – הדעה המקלה מבין שלוש השיטות במשנה.⁶⁸ יתרה מזו, הצד השווה בכל הכרעותיו ההלכתיות של שמואל במחלוקת שבין 'חכמים' לתנא/תנאים נקובי-שם במקורות תנאיים (כבמקרה שלפנינו) הוא הכרעותיו השיטתיות כדעה המקלה (שבעה עשר מקרים).⁶⁹ הכרעתו של שמואל כרבן גמליאל בולטת בהשוואה לכך שבארץ-ישראל פסקו כחכמים:⁷⁰

ר' יסא בשם ר' יוחנן:⁷¹ הלכה כחכמים. ר' יסא⁷² מפקד לחברייא: אין בעיתון מתעסקא באורייתא אתון קרייה שמע קודם חצות ומתעסקין. מילתיה אמרה, שהלכ' כחכמים.

ר' יסא מדווח בשם ר' יוחנן שהלכה כחכמים. מהוראתו של ר' יסא ל'חברייא' – הרגילים ללמוד גם בשעות הלילה,⁷³ להקפיד לקרוא את קריאת שמע קודם חצות⁷⁴ – ניתן ללמוד שאף הוא נקט כחכמים. י"ד גילת סבור ש'חכמים' במשנה אינם אלא ר' יהושע החולק

מן תלמוד בבלי, ירושלים תשס"ו, עמ' 74; ש' זו' ספראי, משנת ארץ-ישראל: סדר זרעים, חלק א: מסכת ברכות, ירושלים תשע"א, עמ' 48-49.

⁶⁷ ירושלמי, ברכות א, ב (ג ע"א). וראה גילת, פרקים (לעיל, הערה 66), עמ' 293-294; א' שמש, "וזכרתם את כל מצות ה' – זו פרשת שמע" (ספרי במדבר קטו) – מצוות קריאת שמע: בין טקסט למסורת, כתבון בהרים: מחקרים בתורה שבעל פה מוגשים לפרופסור יוסף תבורי (עורכים: א' עצמון, צ' שפיר), אלון שבות תשע"ג, עמ' 135, הערה 26.

⁶⁸ אף בוקסר, יהדות (לעיל, הערה 3), עמ' 16, ציין לאופי הגמיש והפרגמטי של פסיקה זו.
⁶⁹ להלן כל הסוגיות: שבת קו ע"ב (כרשב"ג, במחלוקת ר' יהודה, חכמים ורשב"ג במשנה); עירובין פא ע"ב (כר' יהודה, במחלוקת ר' אליעזר, חכמים ור' יהודה במשנה); עירובין צא ע"א = שם עד ע"א (כר' שמעון, במחלוקת ר' מאיר, חכמים ור' שמעון במשנה); פסחים מ ע"ב (כחכמים, במחלוקת ת"ק סתמי, חכמים, ר' מאיר וחכמים בברייתא); ביצה כג ע"א (כר' שמעון, במחלוקת ר' אלעזר בר עזריה וחכמים במשנה); מועד קטן יט ע"א (כחכמים, במחלוקת ר' אליעזר וחכמים בברייתא); שם כד ע"א (כרבן גמליאל, במחלוקת ת"ק סתמי, ר' אליעזר רבן גמליאל וחכמים במשנה); יבמות פג ע"א-ע"ב [שלושה מקרים] (כר' יוסי, בשלוש מחלוקות בין ר' יוסי וחכמים בברייתא); כתובות כא ע"א (כחכמים, במחלוקת רבי וחכמים במשנה); בבא בתרא סה ע"א (כר' עקיבא, במחלוקת ר' עקיבא וחכמים במשנה); נידה ז ע"ב-ח ע"א [ארבעה מקרים] (כר' אליעזר בארבע מחלוקות בין חכמים לר' אליעזר בשתי ברייתות); בכורות לד ע"א (כר' שמעון, במחלוקת ר' מאיר, חכמים ור' שמעון במשנה ובברייתא).

⁷⁰ בנוביץ', מסכת ברכות (לעיל, הערה 66), עמ' 347.

⁷¹ נראה שמדובר בר' יסא (אסי/יוסי/איסי) הראשון, שכן הראשון היה תלמיד ר' יוחנן הנוהג לצטט הלכות משמו באמצעות הנוסחה 'פלוני בשם פלוני' (לרשימה המלאה ראה באכר, מסורת [לעיל, הערה 25], עמ' 398). וראה זו' פרנקל, מבוא הירושלמי, ברסלוי תר"ל, קא ע"ב.

⁷² בכ"י וטיקן 133 איתא 'ר' יונה'. האחרון ידוע כחברו של ר' יוסי השני, בן הדור הרביעי. ראה זו' פרנקל, מבוא הירושלמי, ברלין תרפ"ג, צח ע"א; אלבק, מבוא (לעיל, הערה 13), עמ' 333.

⁷³ אשר לזהותם, מקומם וזמנם של ה'חברייא' בארץ-ישראל ראה בעיקר מ' בר, חכמי המשנה והתלמוד: הגותם, פועלם ומנהיגותם, רמת-גן תשע"א, עמ' 82-83; B. Z. Rosenfeld, *Torah Centers and Rabbinic Activity in Palestine 70 - 400 C.E.*, Leiden 2010, pp. 50-51. על לימודיהם של האחרונים מחוץ למסגרת בית המדרש יש מקורות רבים. ראה בר, שם.

⁷⁴ וראה גינצבורג, פירושים וחידושים (לעיל, הערה 15), עמ' 61.

על ר' אליעזר בקביעת זמני קריאת שמע של שחרית במשנה ב', ושהמנסח סתמם במכוון כדעת רבים כדי להתוות את פסיקת ההלכה.⁷⁵ לדעתו, פסיקת ר' יוחנן היא תוצאה של מגמה זו, אף כי הזיהוי של חכמים עם ר' יהושע אינו יוצא מגדר ההשערה. לענייננו יודגש שאמוראי הדורות הראשונים נוטים לפסוק על פי 'חכמים' במשנה המייצגת את דעת הרבים,⁷⁶ אך לא כן במקרה של שמואל. במקרים מעטים הכריע שמואל כדעת חכמים משום שזו העמדה ההלכתית המקלה או הפרגמטית ביותר.⁷⁷ אכן, עמדה דומה נקט שמואל אף בקריאת שמע בשחרית: בבלי, ברכות י ע"ב:

משנה: מאמתי קורין את שמע בשחרים? משיכירו בין תכלת ללבן. ר' אליעזר אומר: בין תכלת לכרתן. עד הנץ החמה. ר' יהושע אומר: עד שלוש שעות, שכן דרך בני מלכין לעמוד בשלוש שעות.
גמ': אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה כר' יהושע.⁷⁸

במשנה מוצגת מחלוקת בין תנא קמא⁷⁹ לר' יהושע בשאלה מהו סוף זמן קריאת שמע של שחרית.⁸⁰ הראשון מגביל אותה עד להנץ החמה, דהיינו עד לנצנוץ החמה בראשי ההרים,⁸¹ ואילו ר' יהושע מקל ומאפשר את איחורה עד לשלוש שעות.⁸² שמואל, כדרכו, פסק לכתחילה כדעה המתאפיינת בגמישות מרבית המאפשרת את קריאת שמע עד למועד

⁷⁵ גילת, פרקים (לעיל, הערה 66), עמ' 292.

⁷⁶ אפשטיין, מבוא לנוסח (לעיל, הערה 3), עמ' 174, 243-244; הנ"ל, 'אמרו חכמים', ספרי זכרון לאשר גולאק ולשמואל קליין ז"ל (עורכים: ש' אסף וג' שלום), ירושלים תש"ב, עמ' 252-261; הנ"ל, מבואות (לעיל, הערה 62), עמ' 91.

⁷⁷ לעיל, הערה 69.

⁷⁸ המשפט 'אמר רב יהודה... כר' יהושע' איתא בכל כתבי היד, בקטעי גניזה ובראשונים, למעט כ"י מינכן שבו המשפט מובא בגיליון. בכ"י פירנצה המילים 'אמר שמואל' מופיעות בגיליון.

⁷⁹ גילת, משנתו של ר' אליעזר (לעיל, הערה 66), עמ' 93 ופרקים (לעיל, הערה 66), עמ' 297, מזהה אותו עם ר' אליעזר (בן הורקנוס). זיהוי זה מבוסס על המילים 'עד הנץ החמה', שאליבא דגילת הן מדברי ר' אליעזר הקודמים ('ר' אליעזר אומר: בין תכלת לכרתי עד הנץ החמה'). שיטה זו מעוררת קשיים רבים, ונראה שיש לדחות אותה. ראה בנוביץ', מסכת ברכות (לעיל, הערה 66), עמ' 413-402.

⁸⁰ עמדות התנאים בשאלה זו כפי שעולה מאירוע קונקרטי בתוספתא, ברכות פ"א ה"ב (מהדורת ליברמן, עמ' 2) ויחסן למחלוקת ת"ק הסתמי לר' יהושע במשנה הן במחלוקת. להצעות השונות ראה בעיקר ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה: סדר זרעים, חלק א, ניו-יורק תשט"ו, עמ' 3; גילת, משנתו של ר' אליעזר (לעיל, הערה 66), עמ' 92-94; בנוביץ', מסכת ברכות (לעיל, הערה 66), עמ' 402; ספראי, משנת ארץ-ישראל (לעיל, הערה 66), עמ' 59.

⁸¹ ירושלמי, ברכות פ"א ה"ח (ג ע"ג). ראה: גילת, פרקים (לעיל, הערה 66), עמ' 297.

⁸² גילת, משנתו של ר' אליעזר (לעיל, הערה 66), עמ' 92-94, ופרקים (לעיל, הערה 66), עמ' 300-297, סבור כי עמדת תנא קמא, שאותה הוא מזהה, כאמור, עם ר' אליעזר (לעיל, הערה 79), משקפת נוהג רווח בימי הבית. דעתו של ר' יהושע היא התפתחות מאוחרת ביבנה מתוך רצון להצמיד לתפילת השחר (הנאמרת מנץ החמה) את קריאת שמע. והשווה בנוביץ', מסכת ברכות (לעיל, הערה 66), עמ' 401-413.

המאוחר ביותר.⁸³ כאן הכריע שמואל שלא כסתם משנה ועל פי העמדה החולקת, בהתאם לאותו קו פסיקה.⁸⁴ הכרעתו בולטת בהשוואה לפסיקת רב בירושלמי,

ברכות א, ה (ג ע"ב), שהחמיר לכתחילה כתנא קמא ופסק כדעת ר' יהושע רק ב'שוכח':

רב אידי ורב המנונא ורב אדא בר אהבה⁸⁵ בשם רב: הלכה כר' יהושע בשוכח. רב הונא אמר: הדין אמוראין, חד אמר בשוכח, מגיב ליה⁸⁶ חברה: וכי יש הלכה בשוכח? כך היא הלכה, ולמה אמרו בשוכח? כדי שיהא אדם מזרז בעצמו לקרותה בעונתה.

בהכרעותיו ההלכתיות של רב באמצעות המונחים 'הלכה'/'הלכתא' קיימת נטייה לערוך סינתזה בין עמדות התנאים החולקים מתוך סברתו.⁸⁷ דרך זו איננה מצויה בפסיקה של שמואל או הבאים אחריו, והיא נראית ייחודית לרב.⁸⁸ פסקו כר' יהושע רק ב'שוכח' אכן עורר פליאה,⁸⁹ שכן 'שוכח' הוא דיעבד והלכה בא לומר דכן יש להורות לכתחילה, ואיך שייד לומר הלכה כר"י והוא דוקא בשוכח?⁹⁰ התשובה הניתנת לכך היא שמגמת רב לזרז את האדם לקרוא בזמנה, דהיינו מדובר בפסיקה הנובעת מסברתו. מכל מקום, גם כאן עמדתו ההלכתית האחרת של שמואל נובעת מן המגמה הפרגמטית המקלה ביישום ההלכה.

ירושלמי, ברכות ו, ב (י ע"ב):

⁸³ ואף בוקסר, יהדות בתר-משנאית (לעיל, הערה 1), עמ' 16 חש בכך.

⁸⁴ יצוין, שהכלל 'הלכה כסתם משנה' מיוחס לראשונה לר' יוחנן בשני התלמודים, ואין הוא מתבטא בפסיקה של אמוראי הדורות שקדמו לו. ראה ברנדס, 'מהפכת הפסיקה' (לעיל, הערה 10), עמ' 529-527.

⁸⁵ כך הוא הנוסח בכ"י וטיקן (פ' שפר וה"י בקר, סינופסיס לתלמוד הירושלמי: סדר זרעים: ברכות ופאה, כרך א, 2-1, טבינגן תשנ"א, עמ' 22). בכתבי יד ליידין ופריז, בראשונים ובדפוס ונציה איתא 'רב אדא בא אחא' (שפר-בקר, שם). הגרסה הראשונה נראית עדיפה מפני שרב המנונא ורב אדא בר אהבה הם תלמידיו של רב ונוהגים לצטט בשמו. ראה ב"ש כהן, 'ישיבות מקומיות בבבל בתקופת התלמוד', ציון ע (תשס"ה), עמ' 12-13; B. S. Cohen, 'How Many R. Hamnunas in the Babylonian Talmud', *RRJ* 10 (2007), pp. 95-113. להעדפת נוסח זה משיקולים אחרים ראה גם י"נ אפשטיין, מבואות לספרות האמוראים, ירושלים-תל אביב תשכ"ג, עמ' 343, הערה 40; אלבק, מבוא (לעיל, הערה 13), עמ' 612. הראב"ה (א' אפסטיצר [מהדיר], ספר ראב"ה: כולל פסקי דינים, חידושים ושאלות ותשובות לכל הש"ס, חלק ראשון, ירושלים תשכ"ד, עמ' 16) גרס 'רב אידי בשם רב', ונראה שמדובר בשיבוש. ראה ב' רטנר, אהבת ציון וירושלים: מסכת ברכות, וילנא תרס"א, עמ' 17.

⁸⁶ בכ"י ליידין ובראשונים (לעיל, הערה 85), איתא מ[ו]תיב.

⁸⁷ ראה פירוט לעיל, הערה 52.

⁸⁸ לעיל, הערה 52.

⁸⁹ בין שהקושיה היא של שמואל (בנוביץ', מסכת ברכות [לעיל, הערה 66], עמ' 484), בין שהיא של אמוראים המאוחרים לרב, שנחלקו בפירוש דברי רב (גינצבורג, פירושים וחידושים [לעיל, הערה 15], עמ' 124).

⁹⁰ פרנקל, תלמוד ירושלמי (לעיל, הערה 15), ח ע"א, ד"ה: 'וכי יש הלכה בשוכח'; גינצבורג, פירושים וחידושים (לעיל, הערה 15), עמ' 124.

תני: ר' יוסי או': כל המשנה על המטבע שטבעו חכמ' – לא יצא ידי חובתו. ר' יודה או': כל שנשתנה מבריתו ולא שינה ברכתו – לא יצא.⁹¹ ר' מאיר או': אפי' אמ': ברוך שברא החפץ הזה, מה נאה הוא זה – יצא.⁹² ר' יעקב בר אחא בשם שמואל: הל' כר' מאיר. מילתיה דרב אמרה כן: חד פרסוי אתא לגבי רב [וא"ל]:⁹³ בגין דאנא אכל פיסתי [ולא אנא חכים]⁹⁴ מברכא עליה ואנא אמר 'ברוך דברא הדין פסא' – נפיק אנא ידי חובתי? אמ' ליה: אין.⁹⁵

בבריתא נחלקו ר' מאיר ור' יוסי בדבר מי ששינה ממטבע שטבעו חכמים בברכות ולא אמר שם ומלכות. ר' יוסי מציג עמדה פורמלית האוסרת כל סטייה מנוסח הברכה הקבוע, ור' מאיר מגלה גמישות הלכתית ומוציא ידי חובה אף את מי שלא הזכיר שם ומלכות במפורש כל זמן שניכר מתוך לשונו שכוונתו לשם שמים.⁹⁶ שמואל, כדרכו, הכריע כדעת ר' מאיר נגד ר' יוסי, תופעה בולטת נוכח הנטייה בימי רבי להכריע כדעת ר' יוסי מחבריו.⁹⁷ להכרעה כר' מאיר יש ביטוי מעשי בבבל בדורו של שמואל, כמומחש בשאלתו של היהודי ('חד פרסוי') מרב על נוסח ברכה הרגיל בפיו, שאין בו שם ומלכות. מהכרעתו של רב אליבא דר' מאיר הוסק כי אף הוא נקט עמדה פרגמטית זו ('מילתיה דרב אמרה כן').⁹⁸

לסיכום – מקור זה ממחיש שיקול דומה בהכרעת ההלכה של שמואל, ויש תיעוד מעשי להכרעה זו כבר בראשית תקופת האמוראים. בבלי, ביצה יב ע"ב:

⁹¹ עמדת ר' יהודה איתא גם במקבילה בתוספתא (להלן, הערה 92) אבל לא בנוסח הבריתא בבבלי, ברכות מ ע"ב. ייתכן שהסיבה להיעדרו של הקטע בבבלי היא שר' יהודה אינו מדבר בשינוי מטבע שטבעו חכמים. ראה ליברמן, תוספתא כפשוטה (לעיל, הערה 80), עמ' 61.

⁹² ברייתא זו איתא בשינויים בתוספתא, ברכות פ"ד ה"ד-ה"ה (מהדורת ליברמן, עמ' 19), ובבלי שם מ ע"ב. להשוואת הבריתא בבבלי עם מקבילותיה בתוספתא ובירושלמי ראה ליברמן, תוספתא כפשוטה (לעיל, הערה 80), עמ' 59-61; ב' קצוף, היחס בין התוספתא והירושלמי למסכת ברכות, עבודת דוקטור, רמת-גן תשס"ד, עמ' 48-49, 51-52.

⁹³ המוסגר נוסף על פי כתבי יד פריז 1389 ולונדון, המוזיאון הבריטי 2822-2824. בכ"י וטיקן 133 איתא 'חד פרסיי שאל לרב'.

⁹⁴ המוסגר נוסף בגיליון.

⁹⁵ סיפור דומה איתא בבבלי, ברכות מ ע"ב (רטנר, אהבת ציון [לעיל, הערה 85], עמ' 152; והשווה ליברמן, תוספתא כפשוטה [לעיל, הערה 80], עמ' 60).

⁹⁶ ליברמן, תוספתא כפשוטה (לעיל, הערה 80), עמ' 60.

⁹⁷ על הנטייה להכריע כדעת ר' יוסי ראה לעיל בפנים, ליד הערה 41. אכן, פסיקה זו נחשבה נוגדת את הכלל 'הלכה כר' יוסי' אף אצל הראשונים. ראה ש' ליברמן (מהדיר), הלכות הירושלמי לרבינו משה בן מיימון ז"ל, ניו-יורק תש"ח, עמ' מ, סימן ז; רטנר, אהבת ציון וירושלים (לעיל, הערה 85), עמ' 151-152.

⁹⁸ להוראת המונח בירושלמי ראה ל' מוסקוביץ', הטרימינולוגיה של הירושלמי: המונחים העיקריים, ירושלים תשס"ט, עמ' 433-436; עסיס, אוצר לשונות (לעיל, הערה שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת. 51), כרך ב, עמ' 1019-1020; פרנקל, תלמוד ירושלמי (לעיל, הערה 15), י ע"ב, ד"ה: 'מילתיה דרב'. וראה ליברמן, תוספתא כפשוטה (לעיל, הערה 80), עמ' 60. כך עולה גם מן המסורת המקבילה על שאלת 'בנימין רעיא' מרב בבבלי, ברכות מ ע"ב.

משנה: בית שמי אומ[רים]: אין מוליכין [חלה ו]⁹⁹מתנות לכהן ביום טוב, בין שהורמו מאמש ובין שהורמו מהיום, ובית הלל מתירין. אמרו בית שמי לבית הלל: גזירה שווה¹⁰⁰ חלה ומתנות מתנה לכהן, ותרומה מתנה לכהן. כשם שאין מוליכים את התרומה כך לא יוליכו את המתנות. אמרו להם בית הלל: אם אמרתם בתרומה שאינו זכיי בהרמתה, תאמרו במתנות שהוא זכיי בהרמתם? גמ': [ד]תניא: אמר רבי יהודה: לא נחלקו בית שמאי ובית הלל על המתנות שהורמו מערב יום טוב שמוליכין עם המתנות שהורמו מהיום ושנשחטו מהיום. לא נחלקו אלא להוליכין בפני עצמן, שבית שמאי אומרים: אין מוליכין, ובית הלל אומרים: מוליכין. וכך היו בית שמאי דנין: חלה ומתנות מתנה לכהן ותרומה מתנה לכהן, כשם שאין מוליכין את התרומה – כך אין מוליכין את המתנות... אמר רבי יוסי: לא נחלקו בית שמאי ובית הלל על המתנות שמוליכין, לא נחלקו אלא על התרומה, שבית שמאי אומרים: אין מוליכין, ובית הלל אומרים: מוליכין. וכך היו בית הלל דנין: חלה ומתנות מתנה לכהן, ותרומה מתנה לכהן. כשם שמוליכין את המתנות – כך מוליכין את התרומה.¹⁰¹

אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה כרבי יוסי. רב טובי בריה דרב נחמיה¹⁰² הוה ליה גרבא דחמרא דתרומה. אתא לקמיה דרב יוסף, אמר ליה: מהו לאמטויי לכהן האידנא? אמר ליה: הכי אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה כרבי יוסי.

במשנה ובברייתא מובאות שלוש דעות בדבר עמדתם של בית שמאי ובית הלל – מן השיטה המחמירה (במשנה) אל המקלה בברייתא.¹⁰³ לפי המשנה נחלקו בית שמאי ובית

⁹⁹ לדיון בשאלת מקוריותה של המילה במוסגר ראה אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה (לעיל, הערה 3), כרך ב, עמ' 955; ש' זו' ספראי, משנת ארץ-ישראל: סדר מועד, מסכת ביצה, ירושלים תשע"א, עמ' 51.

¹⁰⁰ המונח 'גזירה שווה' כאן במשמעות של 'חוק שווה' תואם את הוראתו הקדומה. ראה באכר, טרמינולוגיה (לעיל, הערה 6), כרך א, עמ' 13-14; S. Lieberman, *Hellenism in Jewish Palestine: Studies in The Literary Transmission, Beliefs and Manners of Palestine in The I Century B.C.E.-IV Century C.E.*, New-York 1950, p. 60 תוספתא כפשוטה (לעיל, הערה 28), עמ' 931; י' פרנצוס, תלמוד ירושלמי, מסכת ביצה (עם פירוש אחד הקדמונים רבנו אלעזר אזכרי בעל ספר חרדים), ניו-יורק וירושלים תשנ"ה, עמ' 249-251; ספראי, משנת ארץ-ישראל (לעיל, הערה 99), עמ' 53. לדיון בהוראתו הקדומה והמאוחרת של המונח 'גזירה שווה', ראה גילת, פרקים (לעיל, הערה 66), עמ' 365-373.

¹⁰¹ ברייתא זו איתא בשינויים קלים בתוספתא, ביצה א, יב-יג (מהדורת ליברמן, עמ' 283-284). הרישא של הברייתא (שיטת ר' יהודה) איתא גם בירושלמי, ביצה א, ז (ס ע"ד).

¹⁰² בכתבי יד מינכן 95, אוקספורד 23, Opp. Add. Fol. 109, וטיקן 109, וטיקן 134, ניו-יורק לימאן 187 GNC וקטע גניזה קהירית T-S AR 50.210 איתא: 'רב טובי בר[יה ד]רב מתנה'. רב טוביה בר מתנה הוא אמורא בן הדור השלישי, שנהג לשאול הלכה למעשה את רב יוסף (אלבק, מבוא [לעיל, הערה 13], עמ' 290), ומכאן חיזוק לנוסח הנפוץ בכתבי היד שלפנינו. דעה זו נקט גם מ' בר, אמוראי בבל: פרקים בחיי הכלכלה, רמת-גן תשל"ה, עמ' 359, הערה 30. בכ"י גטינגן 3 איתא: 'רב טבי'.

¹⁰³ ר' יוסף צבי דינר, חידושי הריצ"ד, סדר מועד, ירושלים תשמ"א, עמ' רצח, ד"ה: 'בית שמאי אומרים'; ר"ד הלבני, מקורות ומסורות, סדר מועד: יומא-הגיגה, ירושלים תשל"ה, עמ' רפג-רפה.

הלל אם מותר להוליך לכהן 'מתנות' (= זרוע, לחיים וקייבה של בהמה)¹⁰⁴ ביום טוב: בית שמאי אוסרים אותה מתוך אנלוגיה לתרומה (האסורה),¹⁰⁵ ובית הלל מתירים מדין אוכל נפש.¹⁰⁶ לגרסת ר' יהודה בברייתא, שניהם מתירים את הולכת המתנות לכהן כל זמן שיוליכין עם מתנות שהופרשו מערב יום טוב, ולא נחלקו בית שמאי ובית הלל אלא על הולכת המתנות שהורמו ביום טוב לבד. לעומת שתי השיטות דלעיל גרסתו של ר' יוסי, שעל פיה הכריע שמואל, היא המקלה מכל השיטות:

דאמר על המתנות לא נחלקו אלא דברי הכול מוליכין, ולא נחלקו אלא על התרומה שאף על פי שאינו זכאי בהרמתה מותר לו להוליכה לכהן (= אליבא דבית הלל. בש"כ).¹⁰⁷

לפסיקה מקלה זו של שמואל אליבא דר' יוסי הייתה השלכה מעשית במקרה קונקרטי שהובא לפני ר' יוסף בדור השלישי בפומבדיתא.¹⁰⁸ גם מקור זה ממחיש את דרכו של שמואל להכריע על פי התנא המגלה את מרב הגמישות ההלכתית. אכן, כך נהג שמואל גם בכל המקרים שבהם הכריע כדעת ר' יוסי במקורות התנאיים.¹⁰⁹

(2) ההכרעה כ'תנאים בבליים'

בהכרעותיו ההלכתיות נקט שמואל תמיד כדעתם של תנאים בעלי זיקה מובהקת לבבל הקדם-תלמודית, כשאלה נזכרים במקור התנאי שלפניו (הלל,¹¹⁰ נחום המדי,¹¹¹ ר' יהודה

¹⁰⁴ דברים, יח: ג. וראה אלבק, ששה סדרי משנה (לעיל, הערה 28), עמ' 289; ספראי, משנת ארץ-ישראל (לעיל, הערה 99), עמ' 51.

¹⁰⁵ הפרשת תרומה ביו"ט אסורה, ונאסרה גם הולכתה. ראה ליברמן, תוספתא כפשוטה (לעיל, הערה 28), עמ' 931.

¹⁰⁶ ספראי, משנת ארץ-ישראל (לעיל, הערה 99), עמ' 51.

¹⁰⁷ ד' מצגר (מהדיר), פירושי רבנו חננאל בר חושאל לתלמוד: מסכת ביצה, ירושלים תשנ"ה, עמ' כב, ד"ה: 'אמר רב יהודה אמר שמואל'; בר, אמוראי בבל (לעיל, הערה 102), עמ' 358, הערה 29.

¹⁰⁸ על הפרשת תרומות ומעשות וקיום מצוות אחרות התלויות בארץ בבבל התלמודית ראה בעיקר בר, אמוראי בבל (לעיל, הערה 102), עמ' 361-358; א' שמש, "כי תבואו אל הארץ": עיון מחודש בפרשת מצוות התלויות בארץ, סידרא טז (תש"ס), עמ' 151-177.

¹⁰⁹ לעיל, הערה 42.

¹¹⁰ על מוצאו הבבלי של הלל ראה י' גפני, יהודי בבל בתקופת התלמוד, ירושלים, תשנ"א, עמ' 71, ושם הערה 68.

¹¹¹ במסורת האמוראית הבבלית בדור הרביעי נחשב נחום המדי 'גברא רבה' שמוצאו 'מאתרין' (= ממקומנו, מבבל), ובעקבות זאת הועלתה תמיהה מדוע נדחו עמדותיו מן ההלכה (בבלי, עבודה זרה ז ע"ב). למרות איחורה היחסי של המסורת על שמואל יש בה ביטוי של תחושת לוקאל-פטריוטיזם בדבר מעמדו של תנא בבלי, וכך אפשר להסביר גם את יחסו של שמואל לנחום המדי. על נחום המדי ראה בעיקר פרנקל, דרכי המשנה (לעיל, הערה 42), עמ' 65; באכר, אגדות התנאים (תרגום: א"ז רבינוביץ'), כרך א: 2, ברלין תרפ"ב, עמ' 88 הערה 1; י' ברילל, מבוא המשנה (לעיל, הערה 42), עמ' 55; א' היימאן, תולדות תנאים ואמוראים, כרך ג, לונדון תר"ע, עמ' 921-922; אלבק, מבוא למשנה (לעיל, הערה 62), עמ' 220; J. Neusner, *A History of the Jews In Babylonia*, vol. 1, Leiden 1965, p. 113 n. 1; D. Goodblatt, 'The Jews in the Parthian Period: What We Don't Know', *Judaea-Palaestina, Babylon and Rome, Jews in Antiquity* (eds. B. Isaac, Y. Shahar),

בן בתרה,¹¹² חנניה [בן אחי ר' יהושע],¹¹³ ר' חייא¹¹⁴). במקרים אלה הכרעותיו הן כדעת יחיד במשנה או בברייתא,¹¹⁵ ואין בדברי התנאים האלה זיקה בהכרח לתנאי מחיה או לריאליה של בבל (השונים מאלה שבארץ-ישראל). התופעה חוזרת בשישה עשר מקרים: בשלושה עשר הכרעתו מפורשת כדעת תנא בבלי ('אמר שמואל: הלכה כ[תנא בבלי]'),¹¹⁶ ובשלושה היא עולה בעקיפין נוכח עדות מקבילה בירושלמי שבה דווח כי

Tübingen 2012, p. 265. על היהודים במדי בתקופה הפרתית, ראה: גפני, שם עמ' 22; גודבלאט, שם עמ' 265.

¹¹² לשאלת מספר החכמים שנשאו שם זה בבבל בתקופת התנאים ראה להלן, הערה 148. העדויות על פעילותו של חכם זה בנציבין (במאה השנייה לספירה) הסיק המחקר אף על קיומו של מרכז הוראה בנציבין בתקופתו ואפילו מעט קודם לכן. להרחבת הדברים ראה בעיקר פונק, היהודים בבבל (לעיל, הערה 37), עמ' 7; ברילל, מבוא המשנה (לעיל, הערה 42), עמ' 30; ב"ז באכר, אגדות התנאים, כרך א, חלק ב, ברלין תרפ"ב, עמ' 102; י"א הלוי, דורות הראשונים, כרך ה, ברלין-וינה תרפ"ג, עמ' 688-681; J. Obermeyer, *Die Landschaft Babylonien im Zeitalter des Talmuds*; 688-681; und des Gaonats, Frankfurt 1929, p. 129; A. Neubauer, *La Géographie Du Talmud*, Hildesheim 1967, p. 370; M. 425; עמ' 425; Smallwood, *The Jews Under Roman Rule*, Leiden 1976, p. 416; גפני, יהודי בבל (לעיל, הערה 110), עמ' 77; א' אופנהיימר, 'המרכז בנציבין בתקופת המשנה', אומה ותולדותיה (עורך: מ' שטרן), חלק א, ירושלים תשמ"ג, עמ' 141-150; A. Oppenheimer, *Babylonia*; 150-141; *Judaica in the Talmudic Period*, Wiesbaden 1983, p. 331; הנ"ל, 'נהרדעא ונציבין בתקופה הפרתית', בר-אילן, כו-כז (תשנ"ה), עמ' 117-130; הנ"ל, 'בתי מדרשות בבבל לפני חתימת המשנה', ישיבות ובתי מדרשות (עורך: ע' אטקס), ירושלים תשס"ו, עמ' 20-21.

¹¹³ לחנניה נודעת זיקה מובהקת לבבל הקדם-תלמודית, ופעילותו בבבל מתוארכת לימים שלאחר מרד בר-כוכבא. על פעילותו בבבל, ובכלל זה ניסיונו לחיזוק מעמדה העצמאי של בבל, ראה בעיקר גפני, יהודי בבל (לעיל, הערה 110), עמ' 79; I. Gafni, *Land, Center and Diaspora: Jewish Constructs in Late Antiquity*, Sheffield 1997, pp. 107-111; A. Oppenheimer, *Between Rome and Babylon: Studies in Jewish Leadership and Society*, Tübingen 2005, pp. 384-393; D. Goodblatt, "The Jews in Babylonia, 66-235 CE", *Cambridge History of Judaism* 4 (2006), p. 89; הנ"ל, 'היהודים בתקופה הפרתית' (לעיל, הערה 111), עמ' 275-276.

¹¹⁴ לריכוז העדויות בשני התלמודים על מוצאו הבבלי ועל עלייתו בגיל מבוגר למדיי לארץ-ישראל ראה ע' מאיר, רבי יהודה הנשיא: דיוקנו של מנהיג במסורות ארץ ישראל ובבל, תל-אביב תשנ"ט, עמ' 69-70.

¹¹⁵ שבת נא ע"ב (כחנניה בברייתא נגד סתם משנה); שם נד ע"א (כר' יהודה בן בתרה בברייתא נגד חכמים במשנה); עירובין ו ע"א-ע"ב (כחנניה בברייתא הגד סתם משנה); שם מב ע"ב-מג ע"א (כחנניה בברייתא נגד חכמים במשנה); ביצה כד ע"א (כת"ק במשנה ובהתאם לדעת ר' חייא בברייתא); תענית י ע"א (כחנניה בברייתא נגד רבן גמליאל וסתם משנה); מועד קטן כו ע"ב (כר' יהודה בן בתרה נגד ת"ק סתמי בברייתא); יבמות יח ע"ב (כר' יהודה בן בתרה במשנה); שם לז ע"א (כהלל בברייתא נגד ר' אלעזר במשנה); שם קח ע"א (כר' יהודה בן בתרה בברייתא); כתובות עט ע"ב (כחנניה בברייתא נגד ת"ק סתמי בברייתא); שם פז ע"א (כאבא שאול בן אמא מרים בברייתא); בבא מציעא עה ע"א (כהלל נגד ת"ק סתמי במשנה); עבודה זרה ח ע"א (כנחום המדי בברייתא נגד ר' אליעזר ור' יהושע בברייתא); חולין עח ע"ב (כחנניה נגד ת"ק סתמי בברייתא).

¹¹⁶ שבת נא ע"ב (כחנניה); שבת נד ע"א (כר' יהודה בן בתרה); עירובין ו ע"א-ע"ב (= ירושלמי, עירובין א, א [יח ע"ד]) (כחנניה); תענית י ע"א (= ירושלמי, תענית א, א [סג ע"ד]) (כחנניה); מועד קטן כו ע"ב (כר' יהודה בן בתרה); יבמות יח ע"ב (= שם מא ע"א) (כר' יהודה בן בתרה);

עמדה הלכתית דומה נקט 'תנא בבלי'.¹¹⁷ ואף כאן לא מצאנו לתופעה זו מקבילה בקובצי הפסקים של 'הלכה'/'הלכתא' המאוחרים לשמואל.¹¹⁸ נראה שאין מדובר אלא בביטוי נוסף לתחושות של לוקאל-פטריוטיזם בקרב אמוראי בבל לעומת אמוראי ארץ-ישראל, תופעה שדן בה בהרחבה י' גפני.¹¹⁹ מן המקורות עולה עוד ש'נאמנותו' למסורת ההלכה משמם של תנאים בבליים הייתה הדומיננטית מבין שתי מגמות הפסיקה של שמואל.¹²⁰ בהכרעותיו של שמואל ניתן לאתר מגמה כפולה: מצד אחד ניסיון להשליט את מסורת ארץ-ישראל התנאית בבבל, ומצד אחר העדפה למסורת הלכה שמוצאן מ'תנאים בבליים' (במשנת רבי או מחוצה לה).¹²¹ נמחיש את דברינו בכמה דוגמאות מייצגות. בשני מקומות מכריע שמואל כעמדתו של הלל אף שמדובר בדעת יחיד: פעם כשהיא מייצגת עמדה מחמירה ופעם כשהיא המקלה.¹²² בבלי, בבא מציעא עה ע"א:

משנה: לא יאמר אדם לחבירו 'הלוויני כור חטין ואני נותן לך לגורן', אלא אומ[ר] לו: 'עד שיבא בני או עד שאמצא מפתח'. הלל אסר.¹²³ וכך היה הלל אומ[ר]: לא תלוה אשה ככר לחברתה עד שתעשינו דמים, שמא יוקירו החטין, ונמצאו באות לידי ריבית. גמ': אמר רב נחמן אמר שמואל: הלכה כ[דבריו]¹²⁴ הלל. ולית הלכתא כוותיה.¹²⁵

יבמות לו ע"א (= קידושין עה ע"א) (כהלל); יבמות קח ע"א (כר' יהודה בן בתרה); כתובות עט ע"ב (= ירושלמי, יבמות ז, א [ח ע"א]); כתובות פז ע"א (כאבא שאול בן אמא מרים); בבא מציעא עה ע"א (כהלל); עבודה זרה ח ע"א (כנחום המדי); חולין עה ע"ב (כחנניה).
¹¹⁷ עירובין מב ע"ב-מג ע"א (מתאים לפסיקת חנניה בברייתא בבבלי שם וירושלמי, עירובין ד, א [כא ע"ד]); ביצה כד ע"א (מתאים לפסיקת ר' חייא בברייתא בירושלמי, ביצה ג, ב [סב ע"א]); עבודה זרה עד ע"א (מתאים לפסיקת ר' יהודה בן בתרה בירושלמי, עבודה זרה ב, ג [מא ע"ב]).
¹¹⁸ לעיל, הערה 52.
¹¹⁹ גפני, יהודי בבל (לעיל, הערה 110), עמ' 119-125; הנ"ל, מרכז ותפוצה (לעיל, הערה 113), עמ' 41-57. חכם או קבוצת חכמים המזוהים עם ישיבה מסוימת או במקום גיאוגרפי מסוים עשויים לגלות נטייה לדבוק במסורת הלכה מקומית אחידה או בגישה מתודולוגית משותפת בפרשנות למקורות תנאיים ובפסיקת ההלכה לאורך כמה דורות. על התופעה ראה בעיקר כהן, אמוראי נהרדעא (לעיל, הערה 6), עמ' 10-11, ובספרות הנזכרת שם בהערות 50-52. עם זאת יודגש שהתופעה כאן איננה במישור הפנים-בבלי אלא בין תנאים ארץ-ישראליים לבבליים.
¹²⁰ לדוגמאות ראה לעיל, הערה 54 ולידה, ולהלן בפנים, ליד הערה 123 ואילך.
¹²¹ וראה לעיל, הערה 111, על יחסם של אמוראי הדור הרביעי בבבל למסורות ההלכה בשם נחום המדי.
¹²² לעיל, הערה 116.
¹²³ הלכה זו איתא בשינויים בתוספתא, בבא מציעא פ"ו ה"י (מהדורת ליברמן, עמ' 95), ובירושלמי, בבא מציעא ה, ט (י ע"ד) (= ליברמן, ירושלמי נזיקין, עמ' 66).
¹²⁴ המוסגר ליתא בכתבי יד אסקוריאלי G-I-3, פירנצה, מינכן 95, וטיקן 115, וטיקן 117. בכ"י אוקספורד, הבודליאנה 38-39 (2674) heb. d. 45 איתא: 'אמר רב נחמן אמר שמואל: והלכתא כהילל'.
¹²⁵ לפסקי הלכה אנונימיים הפותחים במונחים 'והלכתא'/'ולית הלכתא' הרגילים בסופן של סוגיות ושמקורם בחיבורי ההלכה של הגאונים ראה ז' פרנקל, 'מבוא לתלמוד' (תרגמה: ר' טוייג), נטועים ח (תשס"ב), עמ' 122; נ' ברילל, 'תולדות ייסודו של התלמוד כיצירה ספרותית' (תרגם: ז' ברויאר), נטועים יא-יב (תשס"ד), עמ' 224, הערה 115; לוין, רבנן סבוראי (לעיל, הערה 7), עמ' 46-53;

תנא קמא אוסר הלוואה של 'סאה בסאה' שמא במועד הפירעון, בשעת הגורן,¹²⁶ ערך כור החיטים יתייקר, ונמצא כי הלווה משלם ריבית (דרבנן). הלוואה זו הותרה כאשר יש ללווה כור חיטים בביתו בשעת ההלוואה, ונמצא שקנאן המלווה ברגע ההלוואה, וברשותו של המלווה הן הוקרו.¹²⁷ אבל הלל החמיר ואסר הלוואת 'סאה בסאה', משום ש'מי שאומר עד שיבא בני חייב באחריותו אם נאבד, ואז נעשה כהלואה'.¹²⁸ שמואל הכריע כדעתו של הלל (כמתועד גם בירושלמי),¹²⁹ אף שהיא דעת יחיד, ומכאן אפשר להסביר מדוע נדחתה הכרעת שמואל מן ההלכה על ידי הפסק הסתמי המאוחר ('ולית הלכתא כוותיה').¹³⁰

י' גפני מצא חמישה מקרים שבהם פסק שמואל כחנניה בן אחי ר' יהושע, המופיע רק בברייתות ('אמר שמואל: הלכה כחנניה').¹³¹ גפני הסיק מכאן, כלשונו, 'ייתכן אפוא, שבעוד שחנניה לא נזכר כלל במשנה, נתקבלה הוראתו במסורת ההלכה של ישיבת נהרדעא-פומבדיתא'.¹³² אכן, ממצא זה מהווה נדבך חשוב בפסיפס רחב של דרך פסיקה של שמואל בתלמודים, שיש לו גם ביטוי במחלוקותיו עם רב בתלמודים. נמחיש אותה באמצעות דוגמה נוספת על אלו שציין גפני.

י"ש שפיגל, הוספות מאוחרות (סבוראות) בתלמוד הבבלי, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב תשל"ז, עמ' 219-152; ש"י פרידמן, 'הוספות וקטע "סברא" בפרק החובל (ב"ק פ"ח) תרביץ מ (תשל"א), עמ' 432-434; הנ"ל, תלמוד ערוך: פרק השוכר את האומנין, הפירושים, ירושלים תשנ"ז, עמ' 201; הלבני, מקורות ומסורות (לעיל, הערה 4), עמ' ריט-רכ; נ' דנציג, 'מתלמוד על פה לתלמוד כתוב: על דרך מסירת התלמוד הבבלי ולימודו בימי הביניים', שנתון בר-אילן ל-ל"א (תשס"ז), עמ' 68. אף הפסיקה הסתמית הפותחת בביטוי 'ולית הלכתא כוותיה' בבבלי, מזוהה כבתר-אמוראית, ובכלל זה הפסק שלפנינו. ראה שפיגל, הוספות מאוחרות (לעיל), עמ' 195-201, ושם בעמ' 201.

¹²⁶ S. Krauss, *Talmudische Archäologie*, vol. 2, Leipzig 1910-1912, p. 575 n. 271; אלבק, מבוא למשנה (לעיל, הערה 62), עמ' 178. על הנוהג במזרח הקדמון לפרוע חובות במועד הקציר ואיסוף התבואה (= 'בשעת הגורן') ראה מ' מלול, קובצי הדינים ואוספים משפטיים אחרים במזרח הקדום, חיפה תשע"א, עמ' 87, הערה 42.

¹²⁷ ריצ"ד, חידושי הריצ"ד (לעיל, הערה 103), כרך ג, עמ' קצו, ד"ה: 'לא יאמר'; א' גלובוס, "רבית", המשפט, ב (תרפ"ח), עמ' 29; ח"ז דימיטרובסקי, תלמוד בבלי עם תרגום עברי ופרוש חדש, חלופי גרסאות ומראי-מקומות: בבא מציעא, ירושלים תשי"ב, עמ' 138, שורה 903;

A. Cohen, *The Development of the Prohibition Against Usury in Jewish Law During the Mishnaic and Talmudic Periods*, Master's Thesis: Concordia University, Montreal 1974, pp. 84-85.

¹²⁸ ריצ"ד, חידושי הריצ"ד (לעיל, הערה 103), כרך ג, עמ' קצו, ד"ה: 'לא יאמר'. פירוש זה עולה גם מנוסח הברייתא בתוספתא שם (לעיל, הערה 123), ועיין בדברי ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה: סדר נזיקין, חלק ט, ניו-יורק תשמ"ח, עמ' 238-239. לפירוש נוסף התולה את האיסור ברקע ההיסטורי-ריאלי של ימי הבית ראה גלובוס, 'ריבית' (לעיל, הערה 127), עמ' 29.

¹²⁹ ירושלמי, בבא מציעא ה, ט (י"ע"ד): 'שמואל א[מר]: הל[כה] כהלל'.
¹³⁰ אורבך, 'מסורת והלכה' (לעיל, הערה 10), עמ' 71. לפסקי ההלכה האנונימיים מסוג 'ולית הלכתא כוותיה' המאוחרים ראה לעיל, הערה 125.

¹³¹ גפני, יהודי בבל (לעיל, הערה 110), עמ' 81, ושם בהערה 114. ובעקבותיו א' אופנהיימר, 'בתי מדרשות בבבל לפני חתימת המשנה', ישיבות ובתי מדרשות (עורך: ע' אטקס), ירושלים תשס"ו, עמ' 26.

¹³² גפני, שם.

בבלי, עירובין מב ע"ב-מג ע"א:

משנה: מי שהוציא או גוים או רוח רעה – אין לו אלא ארבע אמות... הולכיהו לעיר אחרת, נתנוהו בדיר או בסהר: רבן גמליאל [ל] ור' אלעזר בן עזריה אומ[רים]: מהלך את כולה, ר' יהושע ור' עקיבה [אומרים]:¹³³ אין לו אלא ארבע אמות. מעשה שבאו מפלנדיסים והפליגה ספינתם בים: רבן גמליאל ור' אלעזר בן עזריה הילכו את כולה, ור' יהושע ור' עקיבה לא זזו מארבע אמות.

גמ': [איתמר]:¹³⁴ אמר רב:¹³⁵ הלכתא¹³⁶ כרבן גמליאל בדיר וסהר וספינה,¹³⁷ ושמואל אמר: הלכתא כרבן גמליאל בספינה, אבל בדיר וסהר – לא... א"ל רב אחא בריה דרבא לרב אשי: 'הלכתא כרבן גמליאל בספינה',¹³⁸ הלכתא – מכלל דפליגי? אין, והתניא:¹³⁹ חנניה בן אחי ר' יהושע אומר: כל אותו היום ישבו ודנו בדבר הלכה, אמש הכריע אחי אבא [ביניהן]:¹⁴⁰ הלכה כרבן גמליאל בספינה, והלכה כר' עקיבא בדיר וסהר.¹⁴¹

המוצא על כורחו מחוץ לתחום בשבת רשאי לנוע בתוך ארבע אמות בלבד.¹⁴² לפי רבן גמליאל ור' אלעזר בן עזריה, דינם של 'דיר' או 'סהר' (של בהמות) המוקפים מחיצות¹⁴³ הוא כדין ארבע אמות, ובשבת רשאי האנוס לנוע בהם ללא הגבלה.¹⁴⁴ אבל ר' יהושע ור' עקיבא מחמירים ומתירים את התנועה ב'דיר' או ב'סהר' רק בתחום ארבע אמות, משום שלא קנה שם שבתה מערב שבת.¹⁴⁵ לאחר מכן מוצגת במשנה מחלוקת נוספת בין חכמים אלה בעניין ספינה שהפליגה מבעוד יום: הראשונים מתירים את התנועה בספינה כולה

¹³³ המוסגר חסר בכ"י קויפמן ונוסף שם בגיליון.

¹³⁴ המוסגר נוסף בכ"י מינכן 95. אבל השווה למקרה דומה להלן בפנים, ליד הערה 150.

¹³⁵ בשאלות, שמות, פרשת בשלח, מהדורת מירסקי, עמ' צז, איתא: 'א"ר יהודה אמר שמואל'.

¹³⁶ בכתבי יד מינכן 95, אוקספורד Opp. Add. Fol. 23, וטיקן 109 ובשאלות, שמות, בשלח, מהדורת מירסקי, עמ' צז, איתא: 'הלכה', וכן איתא להלן.

¹³⁷ מימרת רב איתא גם בירושלמי, עירובין ד, א (כא ע"ד), ראה להלן בפנים.

¹³⁸ משפט זה ('הלכתא... בספינה') ליתא בכ"י וטיקן 109 ובשאלות, שמות, פרשת בשלח, מהדורת מירסקי, עמ' צז.

¹³⁹ רש"י, שם ד"ה 'והתניא': 'בניחותא'. בשאלות, שמות, פרשת בשלח, מהדורת מירסקי, עמ' צז

איתא: "דתני".

¹⁴⁰ המוסגר נוסף על פי כתבי יד מינכן 95, וטיקן 109 ואוקספורד Opp. Add. Fol. 23.

¹⁴¹ ברייתא זו איתא גם בירושלמי, עירובין ד, א (כא ע"ד).

¹⁴² למקור הלכה זו ראה מכילתא דר"י, בשלח, פרשה ה, מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 170; תוספתא,

עירובין פ"ג ה"א (מהדורת ליברמן, עמ' 101); גולדברג, פירוש למשנה: מסכת עירובין, ירושלים

תשמ"ו, עמ' 101; ש' וז' ספרא, משנת ארץ-ישראל: מסכת עירובין, ירושלים תשס"ט, עמ' 121.

¹⁴³ אלבק, ששה סדרי משנה (לעיל, הערה 28), עמ' 88; ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה: סדר מועד, חלק

ג, ניו-יורק תשכ"ב, עמ' 329.

¹⁴⁴ אלבק, ששה סדרי משנה (לעיל, הערה 28), עמ' 96; גולדברג, פירוש למשנה (לעיל, הערה 142),

עמ' 103; ספרא, משנת ארץ-ישראל (לעיל, הערה 142), עמ' 121.

¹⁴⁵ ראה את הספרות הנזכרת לעיל, הערה 144.

(המוקפת מחיצות, כיוון ששבתו בה מבעוד יום), ושני האחרונים החמירו על עצמם (כדין 'דיר' או 'סהר').

רב הכריע כרבן גמליאל (ור' אלעזר בן עזריה) המקל בכל השלושה ('דיר', 'סהר' ו'ספינה'), ופסיקה זו מתועדת גם בירושלמי, עירובין ד, א (כא ע"ד), בתוספת נימוק: 'ר' זעירא רב חונא בשם רב: מה שרצו ר' יהושע ור' עקיבה להחמיר על עצמן, זאת אומרת שהל[כה] כרבן גמליאל וכו' אלעזר בן עזריה'. אבל שמואל הכריע כרבן גמליאל רק ב'דיר' ו'סהר' ולא ב'ספינה', שלא כמנהגו בתלמודים להכריע כמקל. ההחמרה כדעתם של ר' יהושע ור' עקיבא בספינה בולטת אף משום ששני התנאים החמירו כחומרה אישית בלבד ולא מעיקר ההלכה. כיצד ניתן אפוא להסביר הכרעה זו? דומה שהתשובה היא הזיקה המיוחדת של שמואל לחנניה בן אחי ר' יהושע (ולתנאים 'בבלים'). א' גולדברג וד' הלבני תלו את הכרעת שמואל בדעתו של חנניה בן אחי ר' יהושע, המתועדת בשני התלמודים:¹⁴⁶

חנניה בן אחי ר' יהושע או[מר]: כל היום היו דנין אילו כנגד אילו עד שבא אחי אבא והכריע ביניהן, והתקין שתהא הל[כה] כרבן גמליאל וכו' אלעזר בן עזריה בספינה וכו' יהושע וכו' עקיבה בדיר וסהר.¹⁴⁷

יוצא אפוא שבשני המקרים (חנניה ושמואל) הוכרעה ההלכה כר' גמליאל ור"א בן עזריה בספינה להקל, וכו' יהושע ור' עקיבא ב'דיר' ו'סהר' להחמיר. פסק ההלכה בשני המקרים זהה ומלמד על זיקה בין פסקו של שמואל ובין מסורת ההלכה התנאית בשם חנניה בן אחי ר' יהושע.

¹⁴⁶ גולדברג, פירוש למשנה (לעיל, הערה 142), עמ' 104; ד' הלבני, מקורות ומסורות: עירובין-פסחים, ירושלים תשמ"ב, עמ' קכח. לפי המסורת הנ"ל של חנניה קיימת מחלוקת הלכתית עקרונית בין ר"ג ור"א בן עזריה לר"י ור"ע אף בעניין ספינה, ואין מדובר בחומרה אישית שנהגו השניים עם עצמם כמופיע במשנה (הלבני, מקורות ומסורות [לעיל], עמ' קכח). מסורת זו יכולה להסביר את הצורך בהכרעה במחלוקת התנאים על אף העולה מן המשנה שנוהגם אינו מעיקר הדין (הלבני, שם). עם זאת עצם ההנחה שלפיה אין צורך בהכרעה ההלכתית כשאחד מן החולקים נהג חומרה בעצמו איננה הכרחית, והיא דורשת ראיה כשלעצמה, ותעיד הכרעתו של רב בירושלמי הנ"ל, שהכריע כר"ג וראב"ע אף שלפי המשנה שותפים היו לעיקר ההלכה.

¹⁴⁷ המסורת של חנניה בן אחי ר' יהושע מובאת כאן על פי הירושלמי דלעיל.

נסיים בארבעה פסקי הלכה שבהם הכריע שמואל כדעת ר' יהודה בן בתרה.¹⁴⁸ בשלושה מהם הכריע שמואל במפורש כדעתו של ר"י בן בתירה, ובאחד נמצא כי דעתו של תנא ששמואל הכריע כמותו זהה עם מסורת הלכה המיוחסת לר' יהודה בן בתרה.¹⁴⁹ בבלי, עבודה זרה עד ע"א:

משנה: יין נסך שנפל לבור – כולו אסור בהנייה. רבן שמעון בן גמליאל אומר: ימכר כולו לגוי, חוץ מדמי יין נסך שיש בו.
גמ': אמר רב: הלכה כרבן שמעון בן גמליאל חבית בחביות, אבל לא יין ביין.
ושמואל אמר: אפילו¹⁵⁰ יין ביין. וכן אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן: אפילו יין ביין. וכן אמר ר' שמואל בר נתן¹⁵¹ א"ר חנינא: אפילו יין ביין. וכן אמר [רב נחמן אמר]¹⁵² רבה בר אבוב: אפילו יין ביין.¹⁵³

המשנה מביאה שתי עמדות הלכתיות בעניין תערובת יין נסך עם יין היתר: תנא שמא מחמיר ואוסר את התערובת כולה בהנאה אף אם הייתה כמות יין הנסך מזערית ביותר,¹⁵⁴

¹⁴⁸ לשיטות השונות בשאלת מספר החכמים שנשאו שם זה לאורך תקופת התנאים ראה בעיקר מ' בר, ראשות הגולה בבבלי בימי המשנה והתלמוד, ת"א תשל"ו, עמ' 20; אופנהיימר, יהדות בבל (לעיל, הערה 112), עמ' 331; הנ"ל, 'המרכז בנציבין בתקופת המשנה', אומה ותולדותיה (עורך: מ' שטרן), חלק א, ירושלים תשמ"ג, עמ' 142, הערה 4; הנ"ל, 'בתי מדרשות בבבל לפני חתימת המשנה', ישיבות ובתי מדרשות (עורך: ע' אטקס), ירושלים תשס"ו, עמ' 21; גפני, יהודי בבל (לעיל, הערה 110), עמ' 76-77; גודבלאט, 'היהודים בבבל' (לעיל, הערה 113), עמ' 84. אפשטיין, מבוא לנוסח (לעיל, הערה 3), עמ' 211, סבור ששמואל היה תלמיד של ר' יהודה בן בתרה על פי מסורת המופיעה בירושלמי, פסחים ג, ז (ל ע"ב), ובוזה לכאורה אפשר להסביר את התופעה הנ"ל ללא זיקה למשנתם של 'תנאים בבליים'. יודגש כי עדות זו איננה בנוסח הירושלמי שלפנינו (ש' ליברמן, הירושלמי כפשוטו: שבת עירובין פסחים, ירושלים-ניו-יורק תשנ"ה, עמ' 426). היא מובאת אצל כמה ראשונים, שהעתיקו כולם ממקור אחד (ב' רטנר, אהבת ציון וירושלים כולל שינויי נוסחאות וגרסאות בתלמוד ירושלמי: מסכת מגילה פסחים, וילנא תרע"ב [מהדורת צילום: ירושלים תשכ"ז]), עמ' 51). אף אפשטיין עצמו מסופק היה אם סיפור זה הוא 'מעיקר הירושלמי'. ראה י"נ אפשטיין, 'מדקדוקי ירושלמי', תרביץ ה (תרצ"ד), עמ' 267.

¹⁴⁹ לשאר המסורות לא מצאנו מקבילה במסורת התנאית או האמוראית הארץ-ישראלית.

¹⁵⁰ ראה לעיל, הערה 116.

¹⁵¹ ד' הלבני, מקורות ומסורות: ביאורים בתלמוד מסנהדרין עד הוריות, ירושלים תשע"ב, עמ' 380 הערה 1, סבור שהמילה 'אפילו' היא מן ה'מצרפים' (ולא משמואל) שצירפו את מקבץ הפסקים כאן יחד (על פי עמדת רשב"ג) נגד דעתו של רב. מכל מקום, גם לפי הצעתו מימרת שמואל במקור נועדה להכריע כדעת רשב"ג באמצעות המונח 'הלכה'.

¹⁵² כך הוא על פי כ"י ביהמ"ד לרבנים Rab. 15, כ"י מינכן 95 וכ"י פריז 1337, והלכות גדולות א, מהדורת הילדסהיימר, עמ' 262. וכך הוא הנוסח במסורת המקבילה בירושלמי, עבודה זרה ה, י (מה ע"ב). להעדפת נוסח זה ראה עוד אלבק, מבוא לתלמודים (לעיל, הערה 13), עמ' 267. לפנינו בדפוסים איתא 'רב שמואל בר נחמן'.

¹⁵³ המוסגר נוסף על פי כ"י פריז 1337 וכ"י ביהמ"ד לרבנים Rab. 15 והלכות גדולות, א, מהדורת הילדסהיימר, עמ' 262. אכן, רב נחמן נוהג לצטט הרבה מסורות בשם רבה בר אבוב, רבו, באמצעות הנוסחה 'אמר X אמר Y'. ראה אלבק, מבוא לתלמודים (לעיל, הערה 13), עמ' 207, 299.

¹⁵⁴ המשפט 'וכן אמר רב נחמן... אפילו יין ביין' ליתא בכ"י מינכן 95.

¹⁵⁴ אלבק, ששה סדרי משנה (לעיל, הערה 28), עמ' 343.

ואילו רשב"ג מציג עמדה הלכתית מקלה ופרגמטית (כדרכו בכמה מקומות אחרים בספרות התנאית),¹⁵⁵ המתירה את מכירת התערובת לגוי לאחר הפחתת דמי שיעור יין נסך הנמצא בתערובת. רב הגביל את ההלכה כדעת רשב"ג רק למקרה של עירוב חביות (ולא יין ביין), המנוגד למובנם הפשטני של דברי רשב"ג במשנה: 'אין זה מחייב לומר שרשב"ג במשנה מיירי בחבית בחבית, שכן רשב"ג מוסב על ת"ק, והת"ק אומר "יין נסך שנפל לבור"'.¹⁵⁶ אין הדבר מתמיה אם נביא בחשבון שכך נהג רב בהכרעותיו בין מחלוקות תנאים.¹⁵⁷

שמואל, כצפוי, הכריע כדעת רשב"ג. מגמה דומה מתועדת אצל שמואל בשישה מקומות אחרים במחלוקות רשב"ג ותנאים נקובי-שם, שבהן הכריע כמו כאן כדעת המקל.¹⁵⁸ זאת ועוד, בירושלמי, עבודה זרה ה, י (מה ע"ב) דוחה שהלכה זהה פסק ר' יהודה בן בתרה: 'ר' יוסי ר' יוחנן בשם בן בתרה: ¹⁵⁹ יין נסך שנפל לבור – יימכר כולו לגוי חוץ מדמי יין נסך'.

לסיכום – לפנינו אפוא הכרעה נוספת של שמואל הממחישה את הכרעתו לא רק אליבא דתנא המקל אלא אף בזיקה ל'תנא בבלי'.

ג

דרך הכרעת ההלכה של שמואל באמצעות המונח 'הלכה'/'הלכתא' הייתה עיקרו של מחקר זה. ניתוח דרכו של שמואל בהכרעת ההלכה משמש כיוון מחקר נוסף להבנת תהליך הקליטה של מסורת ההלכה התנאית הארץ-ישראלית בבבל בראשית תקופת האמוראים. ממחקר זה עולות כמה מסקנות בדבר מניעיו של שמואל בהכרעת ההלכה ואופיו ההלכתי של הקובץ בשני התלמודים:

(1) קובץ הפסקים ממוקד בהלכה שהיא בתחומים קונקרטיים בדיני איסור והיתר. אף קובץ הפסקים של אביו בתלמודים – אבוה דשמואל – וקובץ הברייטות הנשנות על שמו של שמואל בתלמודים 'תנא דבי שמואל'/'תני שמואל', מעלים מאפיינים דומים לקובץ פסקים זה.¹⁶⁰

(2) לשמואל מגמה סלקטיבית בדרך הכרעת ההלכה, והיא כרוכה בשיקולי פסיקה פרגמטיים המגלים את מרב ה'גמישות' ההלכתית במסורת התנאים (כ-65% מן הפסקים). 'פרגמטיות' זו מתבטאת בפסקיהם של רב ושל אמוראים מאוחרים ממנו

¹⁵⁵ כעולה במפורש בירושלמי, ערלה ג, ב (סג ע"א) מן הסתירה שמצא ר' חגי (הדור השלישי-רביעי) בין דברי רשב"ג המקלים כאן לשתי ההלכות המחמירות במשנה בערלה פ"ג מ"א ועבודה זרה פ"ג מ"ט. וראה פרנקל, דרכי המשנה (לעיל, הערה 42), עמ' 194 ('ודע דרשב"ג הוא ברוב מקומות לקולא, ובפולגתא עם רבי בנו הוא כמעט תמיד לקולא').

¹⁵⁶ הלבני, מקורות ומסורות (לעיל, הערה 150), עמ' 380 הערה 1.

¹⁵⁷ לעיל, הערה 52, ובפנים ליד הערה 88.

¹⁵⁸ שבת קו ע"ב; שם קלו ע"א; ביצה כד ע"א; בבא מציעא לח ע"ב; עבודה זרה לח ע"ב; נידה כה ע"ב. ממצא זה, כשלעצמו, מחליש את האפשרות שפסקו של שמואל כרשב"ג נובע מן הכלל ש'הלכה כרבן שמעון בן גמליאל' (בבלי, בבא בתרא קעד ע"א). הלבני, כללי פסק ההלכה (לעיל, הערה 3), עמ' 27-32, הראה שהכלל יוחס לראשונה לר' יוחנן, ואין בקרב אמוראי הדור הראשון או השני מגמת פסיקה אליבא דרשב"ג.

¹⁵⁹ לצורה 'בן בתירה' ככינוי לר' יהודה בן בתירה ראה בהרחבה אפשטיין, מבוא לנוסח (לעיל, הערה 3), עמ' 1187.

¹⁶⁰ לעיל, הערה 8.

במקרים קונקרטיים שהובאו לפניהם.¹⁶¹ לעתים הביאה התופעה לדחיית ההלכה התנאית במשנה ופסיקה כדעת המיעוט בבבלי, תופעה שכבר ה'סתם' חש בה. ממצא זה אף מאפשר לשחזר את מניעיו של שמואל לפסוק כתנא מסוים, בייחוד כשהפסקים האלה מתועדים בתלמודים ללא נימוקים. ממצאים אלה מקשים לקבל את הטענה הרווחת שפסקים אלה מונעים משיקולים פורמליים של כללי פסיקה או מנטייה להעדיף את דעת המיעוט המחמירה.

(3) 'בבליותו' של שמואל מתבטאת במגמה העקיבה להעדיף את הדעה המיוחסת לתנא שיש לו זיקה לבבל הקדם-תלמודית, אף כשמדובר בדעת יחיד המחמיר או המקל. כאשר נפגשו שתי המגמות האלה – 'נאמנותו' של שמואל לתנאים הבבליים והמגמה להכריע כתנא המקל – נראה שהמגמה הראשונה הייתה הדומיננטית.¹⁶² יש כאן ביטוי נוסף לתחושת זיקה בבלי-לוקאלית (ביחס לארץ-ישראל) המתבטאת בתחומי טוהר הייחוס ובתחומי הלכה אחרים, כפי שכבר ציין בעבר י' גפני. בזה אפוא שמואל לא רק משליט את ההלכה התנאית הארץ-ישראלית בבבל בדרך פרגמטית אלא אף מבטא את דעתם של תנאים בעלי זיקה בבלי-מקומית.

למחקר זה נודעת חשיבות גם בשאלת מהימנותן של מימרות ההלכה של רב ושמואל בתלמוד הבבלי. יש המטילים ספק בייחוס המימרות לאמוראים בתלמוד הבבלי,¹⁶³ ולשיטתם מימרות האמוראים בבבלי או בחלקים גדולים ממנו הן יצירה פסוידו-אפיגרפית או תוצר של פעולות עיבוד ועריכה שמקורן בעורך/עורכים מאוחרים, בני המאה החמישית-שישית.¹⁶⁴ בשנים האחרונות נעשו ניסיונות לפתח כלים מחקריים במגמה לעמוד מחד גיסא על מעמדו של הבבלי כמקור היסטורי, ומאידך גיסא לנקוט מידת זהירות ראויה בכל הנוגע לדליית מידע כזה.¹⁶⁵ למחקר זה תיתכן תרומה מכיוון

¹⁶¹ ראה לעיל בפנים, ליד הערה 93, ובהערה 50.

¹⁶² לדוגמאות ראה לעיל, הערה 54 ולידה, ובפנים, ליד הערה 123 ואילך.

¹⁶³ למשל: W. S. Green, 'What's in a Name? The Problematic of Rabbinic "Biography"', *Approaches to Ancient Judaism: Theory and Practice* (ed. W. S. Green), Missoula, MT 1978, pp. 77-96; Jacob Neusner, 'Evaluating the Attributions of Sayings to Named Sages in the Rabbinic Literature', *JSJ* 26 (1995), pp. 93-111; D. Kraemer, *Responses to Suffering in Classical Rabbinic Literature*, Oxford 1995, 12-16; M. Lavee, 'Rabbinic Literature and The History of Judaism in Late Antiquity: Challenges, Methodologies and New Approaches', *Rabbinic Texts and the History of Late-Roman Palestine* (eds. M. Goodman, P. Alexander), Oxford 2010, pp. 325-326.

¹⁶⁴ ראה בעיקר ניוזנר, 'מהימנות' (לעיל, הערה 163), עמ' 93; קריימר, ייסורים (לעיל, הערה 163), עמ' 14; לביא, 'ספרות תלמודית' (לעיל, הערה 163), עמ' 325-326.

¹⁶⁵ המחקרים התמקדו בעיקר במחקר השכבתי ובהתפתחות הספרותית של הדיאלקטיקה האמוראית של הדורות הראשונים לעומת האחרונים, הטרימינולוגיה התלמודית, יחסי הכפיפות וההיררכיה בין האמוראים, ניגודים קונספטואליים כלפי דמויות מקראיות או אירועים מן העבר בעולם של האמוראים, ההתמודדות עם תעמולה דתית ומידת הפתיחות כלפי השפעות דתיות חיצוניות, מקבילות להלכה האמוראית בקובצי חוקים בדת הזוראסטריית או תפיסות משתנות בדורות השונים כלפי מסורות ההלכה משמם של רב ושמואל, ועוד. להרחבת הדיון בנושא זה ולספרות מחקר ביבליוגרפית עדכנית ראה כהן, אמוראי נהרדעא (לעיל, הערה 6), עמ' 25-30.

נוסף: העובדה שלכל אמורא מאפיינים ייחודיים לתרומתו הספרותית או אפילו מנוגדים לאלו של עמיתו בשיטת הפסיקה והפרשנות יש בה כדי לאשש את מהימנות המקורות. מסקנה זו מקבלת משנה-תוקף כיוון שהמתודולוגיה ההלכתית מתועדת היטב בהיקריותו של אותו אמורא גם בירושלמי, וקשה לראות בה תוצר עריכה או יצירה פסוידו-אפיגרפית של עורך/עורכים מאוחרים.¹⁶⁶ כלומר אין מדובר כאן בשיטת פסיקה העולה מניתוח מימרות מקבילות בתלמודים אלא באותה מתודולוגיה המתועדת אפילו במימרות של שמואל בירושלמי שאין להן מקבילות בבבלי.¹⁶⁷ אכן, בעקבות הקורלציה בממצאים בין התלמודים על דרכו של שמואל מומחשת מידת הזהירות שלדעתנו יש לנקוט בכל קביעה היסטורית גורפת המבטלת את מהימנותן של מימרות האמוראים בבבלי.¹⁶⁸

¹⁶⁶ אפילו ד' קריימר, המטיל ספק גורף במידת מהימנותן של מימרות האמוראים בבבלי, מוכן להודות באפשרות שמקור המימרה המקבילה בשני התלמודים הוא באמורא או בחוג הלימוד הסובב אותו. ראה D. Kraemer, 'Rabbinic Sources for Historical Study', *Judaism in Late Antiquity* 3 (1999), p. 209.

¹⁶⁷ להלן שלושה מחקרים נוספים הממחישים כיוון זה במחקר: (1) על הטכניקה של רב ששת (נהרדעא, דור שלישי) בפסיקת ההלכה ובפרשנות שנמצאה עקיבה בשני התלמודים – ב"ש כהן, 'רב ששת לעומת רב נחמן: שתי שיטות פרשניות למקורות תנאיים', *HUCA* 76 (2005), עמ' יא-לב; (2) לאופיים וטיבם של קובצי הברייתות 'תנא דבי שמואל' בשני התלמודים – ב"ש כהן, 'תנא דבי שמואל' (לעיל, הערה 1), עמ' 271-303; (3) מימרות ההלכה של אבוה דשמואל (נהרדעא, סוף התקופה התנאית) מעלים ממצאים ספרותיים והלכתיים הזהים בשני התלמודים. ראה ב"ש כהן, 'אבוה דשמואל' (לעיל, הערה 8).

¹⁶⁸ אין מחלוקת שמימרה הלכתית המיוחסת לאמורא בתלמוד הבבלי אינה משקפת מילולית את דבריו המקוריים. המימרה האמוראית עברה תהליך של ניסוח ועיבוד בדפוסי לשון קבועים, הועברה מסוגיות שונות ונקבעה באחרות, ולעתים אף נוספו לה פירושים או הרחבות מסיבות מגוונות. ראה א' ווייס, לחקר התלמוד, ניו-יורק תשט"ו, עמ' 64; ש"י פרידמן, 'פרק האשה רבה בבבלי' (בצירוף מבוא כללי על דרך חקר הסוגיה), מחקרים ומקורות, א, ירושלים-ניו-יורק תשל"ח, עמ' 309; הנ"ל, תלמוד ערוך: פרק השוכר את האומנין, הנוסח, ירושלים תשנ"ז, עמ' 12-13; ד' הלבני, מקורות ומסורות: מסכת בבא קמא, ירושלים תשנ"ג, עמ' 14-21. כוונתנו לתוכן ההלכתי של המימרה/הפסק, בייחוד למתודולוגיה העולה ממנה, הנמצאת, כאמור, עקיבה בתלמודים, והיא ייחודית בכל מקרה ומקרה לגופו.

נספח א

(פסקי ההלכה של שמואל מסוג 'הלכה'/'הלכתא' בתלמודים והמוסרים אותם)

(א) הסוגיות בבבלי:

ברכות ח ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם י ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם כז ע"ב (על פי כתבי יד [ראה בוקסר, יהדות בתר-משנאית [לעיל, הערה 3], עמ' 135, הערה 40]; רב יהודה בשם שמואל); שם מב ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שבת כב ע"א (= מנחות מא ע"ב); שם נא ע"ב; שם נד ע"ב (רב הונא בר חייא בשם שמואל); שם נז ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם קו עב (רב יהודה בשם שמואל); שם קיא ע"ב (רב חנן) בר אמי בשם שמואל); שם קיג ע"א (רב יהודה בשם שמואל); שם קלה ע"א; שם קלו ע"א (= ירושלמי, יבמות יא, ו [יב ע"א]) (רב יהודה בשם שמואל); שם קמח ע"א (רב חנא בגדתאה בשם שמואל); שם קנו ע"ב; עירובין ו ע"א-ע"ב (= ירושלמי, עירובין א, א [יח ע"ד]); שם יד ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם כב ע"ב (= ירושלמי, עירובין ב, ד [כ ע"ב]) (רב יהודה בשם שמואל); שם כג ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם מב ע"ב-מג ע"א; שם סב ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם פא ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם צא ע"א (= שם עד ע"א); שם קב ע"א (רב יהודה בשם שמואל); שם קב ע"ב (רב יהודה בשם שמואל [לפי כתבי יד מינכן 95, קטע כריכה זלצבורג, ספריית האוניברסיטה M II 98 ודפוסים ראשונים]); פסחים מ ע"ב (רב נחמן בשם שמואל); שם מח ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם ק ע"א (רב יהודה בשם שמואל); ראש השנה יג ע"ב (רב יצחק בר נחמן בשם שמואל); שם כב ע"א (מר עוקבא בשם שמואל); שם כד ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם לב ע"א (רב המנונא בשם שמואל [כתבי יד מינכן 140, ביהמ"ד לרבנים Rab. 108 (EMC 319), אוקספורד Opp. Add. Fol. 23, וטיקן 134]); סוכה לב ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם לד ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); ביצה יב ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם טז ע"ב; שם כג ע"א (רב נחמן בשם שמואל); שם כד ע"א (פעמיים) (רב יהודה בשם שמואל); תענית י ע"א (רב הונא בר חייא בשם שמואל); שם יח ע"א; מגילה יח ע"ב; שם לא ע"ב (רב מתנה בשם שמואל); מועד קטן יח ע"א; שם יט ע"א (רב יהודה בשם שמואל); שם כד ע"א (רב גידל בשם שמואל); שם כו ע"ב; יבמות יח ע"ב (= שם מא ע"א); יבמות לז ע"א (= קידושין עה ע"א) (רב יהודה בשם שמואל); יבמות פג ע"א-ע"ב (ארבע פעמים); שם צה ע"א (פעמיים) (רב יהודה בשם שמואל); שם קח ע"א (רב יהודה בשם שמואל); שם קי ע"א (= שם קיא ע"ב) (רב יהודה בשם שמואל); שם קיא ע"א (רב יהודה בשם שמואל); כתובות יב ע"ב (= קידושין עד ע"א) (רב יהודה בשם שמואל); שם כא ע"א (רב יהודה בשם שמואל); שם נד ע"א; שם נו ע"א (רב נחמן בשם שמואל); שם נט ע"א; שם סט ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם עט ע"ב (= ירושלמי, יבמות ז, א [ח ע"א]) (רב הונא בר חייא בשם שמואל); שם פז ע"א (רב נחמן בשם שמואל); נדרים פה ע"א; גיטין כח ע"א (רב יהודה בשם שמואל); שם נב ע"ב (רב חנן) בר אמי בשם שמואל); שם סו ע"ב; קידושין ו ע"א (רב יהודה בשם שמואל לפי כ"י אוקספורד Opp. Add. Fol. 23 וכ"י אוקספורד הבודליאנה); שם כט ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם סט ע"א (רב יהודה בשם שמואל); שם עב ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); בבא קמא מה ע"ב; שם פא ע"ב (רב יהודה בשם שמואל/רב נחמן בשם שמואל); שם צד ע"א; בבא מציעא יב ע"א; שם כט ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם לו ע"ב (רב יהודה בשם

שמואל); שם לח ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם מג ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם עה ע"א (רב נחמן בשם שמואל); שם פב ע"ב (רב חנן) [י] בר אמי בשם שמואל); בבא בתרא ד ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם כה ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם סה ע"א (רב ירמיה בר אבא בשם שמואל); שם קיא ע"א; שם קל ע"א (רב יהודה בשם שמואל); סנהדרין כח ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); מכות ו ע"א (רב יהודה בשם שמואל); שבועות לה ע"ב; עבודה זרה ח ע"א (רב יהודה בשם שמואל); שם כא ע"א (רב יהודה בשם שמואל); שם לב ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם מט ע"א (רב יהודה בשם שמואל); שם סז ע"א (רב יהודה בשם שמואל); שם עד ע"א (= שם עא ע"ב); מנחות לז ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); חולין יא ע"א; שם לט ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם עח ע"ב (רב הונא בר חייא בשם שמואל); נידה ז ע"ב – ח ע"א (ארבעה מקרים) (רב יהודה בשם שמואל); שם יב ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם כה ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); שם נט ע"א (רב יהודה בשם שמואל); שם נט ע"ב (רב יהודה בשם שמואל); בכורות לד ע"א (רב יהודה בשם שמואל).

(ב) הסוגיות בירושלמי:

ברכות ו, ב (י ע"ב) (ר' יעקב בר אחא בשם שמואל); תרומות ב, א (מא ע"ב) [=חלה ב, ג (נח ע"ד)] (רב יהודה בשם שמואל); שבת יז, ז (טז ע"ב) [=עירובין י, י (כו ע"ג)] (רב הונא בשם שמואל); עירובין א, ד (יט ע"א); ביצה ג, ה (סב ע"א) (רב יהודה בשם שמואל); שם ד, ג (סב ע"ג); מגילה ג, ז (עד ע"ג) [פעמיים] (רב מתנה בשם שמואל); גיטין ט, ד (נ ע"ב) [=בבלי, גיטין פו ע"ב]; עבודה זרה ד, י (מד ע"ב) (ר' יוסי בר אבין בשם שמואל); שם ה, ד (נ ע"ג); נידה ג, א (נ ע"ג) (ר' יוסי בר אבין בשם שמואל).

נספח ב

(פירוט כלל הכרעותיו של שמואל בתלמודים על פי התנא המקל)

(א) הסוגיות בבבלי:

ברכות ח"ב (כרבן גמליאל המתיר את קריאת שמע לאורך כל הלילה עד עמוד השחר, נגד ר' אליעזר וחכמים במשנה); שם י"ב (כר' יהושע המתיר את קריאת שמע בבוקר עד שלוש שעות, נגד ת"ק סתמי במשנה); שבת כ"ב ע"א (= מנחות מא ע"ב) (כר' שמעון בברייתא, המתיר גרירת כיסא ושולחן בשבת אף שעושה 'חריץ' [= תוספתא, ביצה פ"ב הי"ח, מהדורת ליברמן, 292 ומקבילות]); שם נא ע"ב (כחנניה המתיר לבהמה לצאת ב'סוגר' בשבת, נגד ת"ק סתמי בברייתא); שם נז ע"ב (כר' יהודה המתיר לטבול עם חוטי צמר וחוטי שער בשער, נגד ת"ק הסתמי במשנה); שבת ק"ו ע"ב (כרבן שמעון בן גמליאל המתיר בתנאים מסוימים צידה ב'ביברים' בשבת, נגד חכמים במשנה); שם ק"א ע"ב (כר' שמעון במשנה, המתיר לכול לסוך בשמן ורדים בשבת, נגד ת"ק הסתמי); שם ק"ג ע"א (כר' אליעזר בן יעקב המתיר את קשירת הבהמה בשבת אף אם לא יכול להתירה ביד אחת, נגד ת"ק סתמי ור' מאיר במשנה); שם קמח ע"א (מתיר ל'החזיר את השבב בשבת', נגד סתם משנה); שם קנו ע"ב (כת"ק הסתמי במשנה, המתיר לחתוך את 'הדלועין' לפני בהמה בשבת, נגד ר' יהודה); עירובין יד ע"ב ([פעמיים] כתנא קמא הסבור ש: (א) די ברוחב כלשהו של לחי כדי להתיר את הטלטול; (ב) המתיר שימוש במי מלח בשבת כדי לטבול בהם את הפת, נגד ר' יוסי במשנה); שם כג ע"ב (כר' עקיבא ור' יוסי המתירים טלטול בגינה וקרפף בשבת ללא סייגים, נגד ר' אליעזר ור' יהודה במשנה); שם מב ע"ב - מג ע"א (כרבן גמליאל וכו' עקיבא המתירים להלך ב'דיר' ו'סהר' וספינה בשבת כשנקלע לשם בעל כורחו, במשנה); שם סב ע"ב (כר' אליעזר בן יעקב המתיר בשבת טלטול בחצרו של נכרי שיש לו שותף יהודי, נגד ר' מאיר בברייתא [= תוספתא, עירובין פ"ה הי"ט, מהדורת ליברמן, עמ' 115 ומקבילות]); שם פא ע"ב (כר' יהודה המתיר נתינת מעה לחנווני או לנחתום כדי להשתתף בעירובי חצרות עם שכניו 'לפי שזכין לאדם שלא בפניו', נגד ר' אליעזר וחכמים במשנה); שם צה ע"א (כר' יהודה המתיר טלטול בחצר שנפרצה בשבת משתי רוחותיה, נגד ר' יוסי במשנה); שם קב ע"א (כר' יהודה המתיר טלטול של 'נגר' המונח על גב הקרקע בשבת במקדש ואת 'נגר הנגרר' במדינה, נגד ת"ק סתמי במשנה); בבלי, עירובין קב ע"ב (כר' יהודה בברייתא [= תוספתא, פ"ה ה"ו, מהדורת ליברמן, עמ' 21], המתיר להחזיר רטייה בשבת מעל גבי המכה [כל זמן שלא ירדה לגמרי], נגד ת"ק הסתמי במשנה האוסר זאת [על פי כתבי יד מינכן 95, קטע כריכה זלצבורג, ספריית האוניברסיטה M II 98 ודפוסים ראשונים]); פסחים מ ע"ב (כחכמים המתירים אכילה של חרוסת בפסח שנתערבב בתוכו קמח [ובלבד שיאכלם מיד], נגד ת"ק סתמי ור' מאיר בברייתא [= תוספתא, פסחים פ"ג ה"ד, מהדורת ליברמן, עמ' 151]); ראש השנה יג ע"ב (כר' יוסי בן כיפר בשם ר' שמעון שזורי בברייתא [= תוספתא, שביעית פ"ב ה"ה, מהדורת ליברמן, עמ' 170], המציע דרך לתרום תרומות ומעשרות מפול המצרי, שהשריש מעט לפני ראש השנה ומקצתו לאחר ראש השנה של שנת השמיטה); שם כב ע"א (כר' שמעון הקובע ש'אב ובנו וכל הקרובין כשרין לעדות החודש', נגד ת"ק סתמי במשנה); שם כד ע"ב (כר' אלעזר ב"ר צדוק במשנה ור' אלעזר ב"ר שמעון בברייתא [= תוספתא, ראש השנה פ"ב הי"ב, מהדורת ליברמן, עמ' 317] הפוטרם מן החובה לקדש את החודש כשהלבנה נראתה שלא בזמנה 'שכבר קידשוהו

בשמים', נגד ת"ק סתמי במשנה ופלימו בברייתא הנ"ל); שם לב ע"א (כר' יוחנן בן גור' הסבור שבדיעבד אם אמר רק שלוש 'מלכויות' שלוש 'זיכרונות' ושלש 'שופרות' בראש השנה [ולא עשר] – יצא ידי חובתו, נגד ת"ק סתמי במשנה); סוכה לב ע"ב (כר' טרפון המכשיר הדס וערבה בשיעור של שניים וחצי טפחים, נגד ת"ק הסתמי במשנה). שם לד ע"א (כר' טרפון המכשיר ברכה על שלושה הדסים קטומים בסוכות, נגד ר' ישמעאל במשנה); ביצה יב ע"ב (כר' יוסי ברייתא [=תוספתא, ביצה פ"א הי"ב, מהדורת ליברמן, עמ' 283 ומקבילות] המתיר להוליך תרומה ומתנות כהונה ביו"ט לכהן, נגד ר' יהודה); שם טז ע"ב (כרבי המתיר ביו"ט שחל להיות בערב שבת לערב עירובי חצרות, נגד ת"ק הסתמי בברייתא [=תוספתא, ביצה פ"ב ה"א, מהדורת ליברמן, עמ' 286 וירושלמי, ביצה ב, א (סא ע"ב)]). שם כג ע"א (כת"ק ור' אלעזר בן עזריה במשנה ור' שמעון בברייתא [לעיל] המתירים ל'קרד' את הבהמה ביו"ט, ואין חשש שמא יעשה בה חבורה). שם כד ע"א (כת"ק סתמי המתיר נטילת חיה עוף או דגים מן המצודות שבהן ניצודו מערב יו"ט, נגד רבן גמליאל במשנה); תענית י ע"א (כחנניה בברייתא, הסבור שבגולה שואלים את הגשמים בתפילה שישים יום תקופת תשרי [=ירושלמי, תענית א, א (סג ע"ד)], נגד ת"ק הסתמי ורבן גמליאל במשנה). שם יח ע"א (כת"ק הסתמי במשנה, האוסר את התענית רק ביום לפני הימים האסורים בהספד במגילת תענית, נגד ר' יוסי); מגילה יח ע"ב (כת"ק הסתמי בברייתא [=ירושלמי, מגילה ב, ב (עג ע"א)], המוציא ידי חובה גם מי שקרא את המגילה 'לסירוגין', נגד ר' מונא בשם ר' יהודה); מועד קטן יח ע"א ([פעמיים] כר' יוסי המתיר לאדם רגיל ולאבל את נטילת צפורניו במועד, נגד ת"ק סתמי במשנה); שם יט ע"א (כחכמים המתירים טוויית תכלת לציצית באבן ובפלך במועד, נגד ר' אליעזר בברייתא [=ירושלמי, מועד קטן ג, ד (פב ע"א)]); שם כד ע"א (כרבן גמליאל הסבור שדין ראש השנה ויוה"כ 'מפסיקין ואינן עולין' באבלות, נגד ת"ק סתמי, ר' אליעזר וחכמים במשנה); שם כו ע"ב (כר' יהודה בן בבא בברייתא [=ירושלמי, מועד קטן ג, ז (פג ע"ב)], המחייב רק קריעה אחת של אבלות על הוריו ועל בנו בסמיכות, נגד ת"ק הסתמי); יבמות צה ע"א (כר' יוסי שאינו אוסר אשתו כשבא על אחות אשתו או על חמותו [לפי בית הלל], נגד ר' יהודה בברייתא); שם קח ע"א (כר' חנינא בן אנטיגונוס הסבור ש'כל תינוקת שאינה יכולה לשמור את קידושיה אינה צריכה מיאון', נגד ת"ק סתמי במשנה); שם קי ע"א=שם קיא ע"ב (כר' אליעזר המציע דרך לייבם אחות גדולה כשהיבם כבר בא על הקטנה באמצעות מיאון הקטנה, נגד ת"ק הסתמי במשנה); שם קיח ע"א (כר' טרפון במשנה, המתיר לצרחה של אישה המעידה כי בעלה הכהן נפטר לאכול מן התרומה, נגד ר' עקיבא); כתובות יב ע"ב=קידושין עד ע"א (כרבן גמליאל ור' אליעזר המקבלים עדותה של מעוברת הטוענת שעוברת 'מאיש פלוני וכהן הוא', נגד ת"ק סתמי במשנה); (30) שם כא ע"א (כחכמים המקיימים שטר כשכל אחד מן החתומים עליו מעיד שזה כתב ידו [ללא צורך בצירוף עד נוסף עמהם], נגד רבי במשנה); שם נט ע"א (כר' יוחנן הסנדלר הסבור שהמקדיש את מעשי ידי אשתו – הן מעשי ידיה והן המותר חולין, נגד ר' מאיר במשנה); גיטין סו ע"ב (כר' יוסי הסבור שאפילו אמר הבעל לשלושה 'תנו גט לאשתי' [ולא 'כתבו ותנו'] – יכתבו ויתנו, נגד ר' מאיר במשנה); קידושין ו ע"א (כר' יוסי המכשיר גט או קידושין ללא פירוש עבור מה הם כשניתנו בזמן שהיה מדבר עמה על עסקי גטה או קידושיה, נגד ר' יהודה בברייתא [=תוספתא, קידושין פ"ב ה"ח, מהדורת ליברמן, עמ' 284]); שם כט ע"ב (כסתם ברייתא, המתירה נשיאת אישה לפני לימוד תורה); שם סט ע"א (כר' טרפון 'יכולין ממזרים ליטהר', נגד ר' עקיבא

במשנה); שם עב ע"ב (כר' יוסי הסבור שממזרים ונתינים יהיו טהורין לעתיד לבוא, במחלוקת עם ר' מאיר בברייתא); בבא קמא פא ע"ב (כר' שמעון הסבור שתשלומי נזק של המזיק באמצעות דלקה נקבעים על פי הנסיבות הספציפיות של כל מקרה ומקרה, נגד ר' עקיבא, ר' אלעזר בן עזריה ור' אליעזר במשנה); בבא מציעא יב ע"א (כר' יוסי המתיר לבנו של פועל העובד בשדה ללקט את מתנות העניים, נגד ת"ק סתמי בברייתא [=תוספתא, פאה פ"ג ה"א, מהדורת ליברמן, עמ' 50]); שם כט ע"ב (כר' טרפון המתיר שימוש באבדה על ידי המוצא ובלבד שיישא באחריות מלאה על נזק אפשרי מכך, נגד ר' עקיבא במשנה); שם לח ע"ב (כרבן שמעון בן גמליאל ור' אליעזר במשנה ובברייתא המתירים לבן 'לרדת' לנכסי אביו שנשבה [=מכילתא דר"י, משפטים פ"ס יח, מהדורת הורוביץ, עמ' 314]; אדר"ן, נוסח א, פל"ח, מהדורת שכטר, עמ' 114-115); שם פב ע"ב (כאבא שאול במשנה המתיר להשכיר משכונו של העני משום שהוא לטובת העני); בבא בתרא כה ע"ב (כר' יוסי המתיר לכל אחד מן השכנים לנטוע או לחפור בתוך שטחו, נגד ת"ק הסתמי במשנה); שם קל ע"א (כר' יוחנן בן ברוקה המתיר לאדם להוריש את נכסיו לכל ה'ראוי לירושה' וללא הגבלה, נגד ת"ק הסתמי במשנה); שם קלו ע"א (= שם קנב ע"ב) (שכיב מרע שאמר 'כתבו ותנו מנה לפלוני – ומת' כותבין ונותנין, ואין חוששים שמא ביקש מלכתחילה לבצע את הקניין בשטר, נגד רב); סנהדרין כח ע"ב (כר' יוסי במשנה, המכשיר לעדות דודו ובן דוד וכל הראוי ליורשו, נגד ר' עקיבא). מכות ו ע"א (כרבי במשנה, המכשיר עדותם של שני אחים בדיני ממונות ונפשות ובתנאי שלא התרו בעוברי העברה, נגד ת"ק הסתמי ור' יוסי); עבודה זרה כא ע"א (כר' יוסי המתיר להשכיר בתים לגוי בארץ ישראל ובסוריא וחוץ לארץ – הן להשכיר הן למכור, נגד ר' מאיר המחמיר במשנה); שם לב ע"ב (כרבן שמעון בן גמליאל המתיר אכילת 'עורות לבובין' שהוכנו ע"י גוי כשהקרע 'משוך', נגד ת"ק הסתמי במשנה האוסר בכל מקרה); שם מט ע"א (כר' יוסי הסבור ש'זה וזה גורם – מותר', במשנה); שם סז ע"א (כהלכה הסתמית במשנה, המתירה ענבים שנשפך עליהם יין נסך); מנחות לז ע"ב (כר' ישמעאל הסבור שארבע כנפות הציצית נחשבות ארבע מצוות נפרדות ואינן מעכבות זו את זו, נגד ת"ק סתמי במשנה); חולין יח ע"א (כר' יוסי ב"ר יהודה המתיר שחיטה שבה נשחט רוב גרוגרת, נגד ת"ק הסתמי במשנה); שם לט ע"ב (כר' יוסי הסבור שאין מחשבת בעלים פוסלת והשחיטה כשרה, נגד ת"ק סתמי ור' אליעזר במשנה); נידה ז ע"ב-ח ע"א (ארבעה פסקי הלכה מקלים כר' אליעזר בנידה וטומאת כלים, נגד חכמים בברייתא [=תוספתא נידה פ"ד ה"ה, מהדורת צוקרמנדל, עמ' 641]; תוספתא, עדויות פ"ב ה"ז, מהדורת צוקרמנדל, עמ' 458); שם יב ע"ב (כר' חנינה בן אנטיגונוס המתיר יחסי אישות עם אישה שאין לה וסת קבוע, נגד ר' מאיר בברייתא); שם כה ע"ב (כר' ב"ר חנינא המגבילים את טומאת היולדת רק בהפלת 'סנדל' בצורת פנים, נגד רבן שמעון בן גמליאל ות"ק סתמי בברייתא); שם נט ע"ב (כר' יוסי המטהר מטומאת נידה העושה צרכיה וראתה דם, נגד ר' מאיר המחמיר במשנה); בכורות לד ע"א (כר' שמעון המתיר להקזיז דם לבכור בהמה חולה 'אף על פי שהוא עושה בו מום', נגד ר' מאיר וחכמים במשנה ובברייתא [=תוספתא, בכורות פ"ג ה"ז, מהדורת צוקרמנדל, עמ' 538]).

(ב) ירושלמי:

ברכות ו, ב (י ע"ב) (כר' מאיר המתיר אמירת ברכה אף אם שינה מ'מטבע שטבעו חכמים', נגד ר' יוסי ור' יהודה בברייתא [=תוספתא ברכות פ"ד ה"ד-ה"ה, מהדורת

ליברמן, עמ' 19 ומקבילה בבבלי מ ע"ב]); תרומות ב, א (מא ע"ב)=חלה ב, ג (נח ע"ד) (כת"ק הסתמי המתיר הפרשת תרומות ומעשרות [בשוגג] מן הטהור על הטמא בדיעבד, נגד ר' אליעזר הפוסל במשנה); שבת יז, ז (טז ע"ב)=עירובין י, י (כו ע"ג) (כר' יהודה המתיר את השימוש ב'נגרר' בשבת במדינה, נגד ת"ק סתמי האוסר במשנה); עירובין א, ד ('הלכה כדברי המקל בעירובין' במשנה); ביצה ג, ה (סב ע"א) (המתיר להזיז בהמה שמתה בשבת ויו"ט, נגד ת"ק הסתמי, 'ארבעה זקנים' ור' טרפון במשנה); שם ד, ג (סב ע"ג) ('הלכה כמי שהוא אומר מבקעין בקורדום' בשבת כברייתת ר' הושעיה, נגד סתם משנה); מגילה ג, ז (עד ע"ג) (כהלכה סתמית הקובעת שקורא בתורה 'פותח רואה ומברך' ללא צורך בסגירה של הספר בזמן הברכה, בשתי ברייתות נגד הלכה סתמית בשתי ברייתות חולקות [=בבלי, מגילה לב ע"א]); גיטין ט, ד (נ ע"ב) (כר' אליעזר המכשיר גט 'שאינן עליו עדים' ודי אם נתן לה בפני עדים, נגד ת"ק סתמי במשנה); עבודה זרה ד, י (מד ע"ב) (כר' שמעון המתיר לכתחילה שתיית יין בבור שנפל לתוכו נכרי, אם 'מדדו בקנה, התיז את הצרעה בקנה או שהיה מטפח על פי חבית', נגד ת"ק סתמי האוסר במשנה); שם ה, ד (נ ע"ג) (כרבי המתיר שימוש בגת של אבן או עץ שזיפת אותה גוי באמצעות ניגוב בלבד, נגד חכמים המחמירים במשנה).

(ג) מקרה מסופק:

ירושלמי, נידה ג, א (נ ע"ג): דוח כי שמואל הכריע אליבא דר' יהודה המחמיר, נגד ת"ק סתמי במשנה. ר' יהודה מטמא את המפלת חתיכה – בין שיש עמה דם בין שלא ('שמואל אמר: הלכה כר' יהודה'). ואולם בהמשך הסוגיה ר' זירא מתקן את המסורת וקובע: 'לא דו אמר הלכה כר' יודה, אלא דו חמי רבנן נהגין כר' יודה'. לפי עדותו של ר' זירא אין מדובר בפסק הלכה של שמואל שהכריע אליבא דר' יהודה אלא ששמואל ראה מן החכמים שנטו להכריע כר' יהודה (ראה 'פני משה', שם ד"ה: 'לא דהוא אמר'). לר' זירא זיקה בולטת למסורות בשם רב ושמואל ונוהג להביא הרבה משמם. ראה היימאן, תולדות תנאים ואמוראים [לעיל, הערה 111], א, עמ' 387; אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 234, ושם הערות 170-171. אלבק, שם, עמ' 173 ושם הערה 65, ניסה למצוא מכאן חיזוק לדברי רב יוסף בבבלי, מגילה יח ע"ב (הנדון לעיל בפנים, ליד הערה 14), ששמואל נהג לחשוש לדעת היחיד המחמיר ולהכריע כמותו. ואולם לא זו בלבד שעדות זו נוגדת את העולה מדרכו של שמואל בפסיקת ההלכה בשני התלמודים, אלא שכאמור היא עצמה בספק במסורת האמוראית.